

El debat sobre la liberalització del comerç de grans al Regne de Navarra al final de l'antic règim

per F. Javier San Julián Arrupe

RESUM:

El present article analitza el canvi legislatiu que hi va haver al Regne de Navarra referent al comerç de grans i que va tenir lloc a les Corts de 1817-1818, com una baula del procés de transformació de l'economia de l'antic règim cap al nou sistema del capitalisme burgès. Navarra estava dotada de prerrogatives forals que li permetien dictar les seves pròpies lleis, per la qual cosa el procés de liberalització econòmica en aquest i altres camps va seguir un curs autònom respecte de la resta de la Monarquia. Les idees que van presidir aquest canvi, que s'inscriuen perfectament en els corrents espanyols i europeus del segle XVIII, són el principal objecte d'investigació d'aquest treball.

PARAULES CLAU:

Comerç de grans, pensament agrarista, liberalització econòmica, antic règim, Navarra.

ABSTRACT:

This essay examines the changes in legislation on grain trade in the Kingdom of Navarre which took place in the Cortes of 1817-1818, as a stage in the transformation process from the economic model of the Ancien Régime to liberal capitalism. Navarre had certain privileges that allowed it to promulgate its own legislation; so the economic liberalization process in this and other areas was independent from the rest of the Spanish Monarchy. Our main object of research lies in the ideas which headed these changes, well inserted in the XVIII century Spanish and European economic thought streams.

KEY WORDS:

Grain trade, agrarist thought, economic liberalization, Ancien Régime, Navarre.

Introducció

La gradual liberalització de les activitats econòmiques, paral·lela a l'ascens del grup social de la burgesia, i el canvi de les mentalitats cap a una concepció capitalista de l'economia, són aspectes centrals en el procés de transformacions de la crisi de l'antic règim. En aquest treball ens hem ocupat del desenvolupament de la liberalització del mercat de grans, mercaderia estratègica objecte d'innombrables disposicions legals en tot el món occidental, en un marc geogràfic molt concret: el Regne de Navarra. L'interès d'aquest petit territori és que va conservar, des de la seva incorporació a Castella, una sèrie de prerrogatives que li conferien la potestat de dotar-se de lleis pròpies, diferents de les de

la resta de la Monarquia. Això li va permetre seguir un curs diferent en els canvis produïts en el mercat de grans. Aquest assaig tracta d'abordar l'anàlisi del canvi legislatiu que es va produir a Navarra en aquesta qüestió i intenta aportar un contrapunt a la resta d'Espanya en aquest procés.

Qualsevol reforma legislativa que endegués Navarra s'havia de realitzar, formalment, en el marc de les seves Corts estamentals. La liberalització del mercat de grans s'havia gestat en les successives Corts de l'últim terç del set-cents, però no va arribar fins a les de 1817-1818. En aquest canvi van intervenir les actituds dels diputats, amb interessos complexos i contraposats, el comportament de les institucions al servei de la Monarquia a Navarra, les opinions dels memorials enviats a les Corts i les poques obres publicades sobre aquest assumpte. Les circumstàncies que patia el Regne després de la Guerra del Francès han de ser tingudes en compte en tot aquest desenvolupament: l'acantonament de tropes per protegir la frontera, els assalts del govern central contra les institucions forals —les quals eren intolerables des de la perspectiva d'un estat modern centralitzat—, la desmobilització de la nombrosa Divisió de Navarra d'Espoz y Mina, les vendes de comunals, l'empobriment, la ruïna de les hisendes locals i les controvèrsies sobre els drets feudals, etc. La necessitat d'abordar totes aquestes qüestions va fer que el Regne sol·licités insistentment a Ferran VII la convocatòria de Corts. En aquestes, entre moltes altres reformes, el Regne va decidir liberalitzar el comerç interior de grans i facilitar la seva exportació, abans prohibida. En definitiva, va adoptar, amb cinquanta anys de retard, mesures molt similars a les que va incorporar l'intent de Campomanes de 1765.

El context europeu i espanyol

Les polítiques públiques de proveïment de l'antic règim a tot Europa buscaven uns preus assequibles i estables del gra, a més de la garantia de la provisió d'aliment per a tota la població, i en especial per als estrats més pobres; això era considerat com l'obligació natural del rei i el govern d'uns estats preocupats per l'ordre intern. En aquesta pràctica coexistien lleis nacionals i ordenances locals; aquelles, herència de l'estat mercantilista, i aquestes, de les ciutats medievals. La intervenció del poder en el mercat de grans, practicada des del ressorgiment urbà medieval, ofereix aspectes molt similars a tot el continent.¹ Amb una mercaderia amb una oferta oscil·lant i una demanda rígida, el comerç de grans es convertia en una activitat especulativa en la qual acaparar i esperar reportava beneficis. La interpretació de la doctrina medieval del preu just va impulsar la voluntat popular i governamental de l'eliminació del benefici del mitjancer i el descrèdit del comerciant.² Prohibicions a l'exportació, compres

1. K. G. PERSSON, *Grain Markets in Europe, 1500-1900. Integration and Deregulation*, Cambridge, Cambridge UP, 1999, 73.

2. C. DE CASTRO, *El pan de Madrid. El abasto de las ciudades españolas del Antiguo Régimen*, Madrid, Alianza, 1987, 18-35.

públiques, discriminacions en l'accés als mercats oberts, graners públics..., caracteritzen aquesta intervenció. Les crítiques a aquestes polítiques tradicionals van anar consolidant-se al llarg del segle XVIII, quan una sèrie d'autors van plantejar la possibilitat d'aconseguir l'estabilitat i la barator del preu dels comestibles no a través de la regulació, sinó a través de la llibertat de circulació de les mercaderies. Aquest procés, contemporani a tot Europa, va tenir les seves bases teòriques més ben exposades a França, des d'on es van exportar a la resta del continent. La sistematització dels avantatges del lliure comerç agrari va ser tasca dels fisiòcrates, responsables de postular un gir en la política econòmica, la qual va passar de protegir el consumidor a incentivar l'augment de la producció. Persson atribueix a aquest grup l'anàlisi de l'efecte desincentivador de la volatilitat dels preus sobre la inversió i l'esforç agrícola, la solució del qual passava per la integració del mercat, que al seu torn es basava en la llibertat de comerç.³ La volatilitat dels preus generava incertesa, distorsionava la relació entre esforç i benefici i activava la reacció de govern i població en detriment del llaurador, a qui —assenyalaven fins i tot els diaris de l'època— una collita molt bona i una de dolenta perjudicaven igualment: la primera, per la impossibilitat d'exportar; la segona, per l'establiment de taxa.⁴

Amb l'objectiu d'integrar els mercats i aconseguir que les escassetats d'uns paratges es compensessin amb els excedents d'altres, gairebé tots els economistes contemporanis van adoptar la bandera de la llibertat del comerç, amb matisos més o menys possibilistes, preocupats per la manca de les institucions més bàsiques per efectuar la transició a un sistema de mercat. A la França de mitjan segle XVIII, tant el corrent fisiòcrata, molt dogmàtic, com el mercantilista liberal, que postulava una llibertat temperada, s'ocupen del deplorable estat de l'agricultura i exigeixen reformes per al principal sector productor de riquesa de les nacions. El 1696, Boisguilbert, a *Le détail de la France*, mostrava el seu rebuig a la regulació dels mercats. Herbert, en el seu *Essai sur la police générale des grains* (1753), sostenia que la llibertat del comerç de grans evitaria els preus baixos, culpables del decandiment del camp. S'havia de decretar la llibertat total de comerç interior (compra, venda, revenda, emmagatzematge...) i la llibertat de sortida excepte quan els preus assolissin un nivell molt elevat, cas en què s'imposarien uns aranzels molt alts. L'intercanvi internacional aconseguiria estabilitzar els preus del cereal i moderar els efectes de les abundàncies i escassetats extremes. Tanmateix, la llibertat total d'extracció no s'havia de permetre fins després de sondejar el terreny.⁵

3. PERSSON, *Grain Markets...*, 5-7.

4. PERSSON, *Grain Markets...*, 10-12.

5. C. J. HERBERT, *Ensayo sobre la policía general de los granos, sobre sus precios, y sobre los efectos de la agricultura*, Madrid, Antonio Espinosa, 1795 [1753], 273-277. Herbert proclama que la llibertat és l'ànima del comerç, i la seva falta és el que asseca Espanya i aprima i afebleix França. *Ensayo...*, 42-43. Aquesta obra va assolir una gran difusió (sis edicions en quatre anys), i va merèixer un lloc central en el debat francès sobre la llibertat de comerç. En un àmbit similar es troben les opinions de Duhamel du Monceau, Plumard d'Angeul i Forbonnais. Smith cita Herbert elogiosament; defensa el lliure comerç interior, però assenyalava els perills d'una llibertat il·limitada de l'exportació. V. LOMBART, *Campomanes, economista y político de Carlos III*, Madrid, Alianza, 1992, 161-163.

Melon, un altre mercantilista liberal, defensava el comerç interior lliure, però també la imposició de preus límit a l'exportació i la importació per protegir la producció interior.⁶ En l'àmbit de la llibertat econòmica se situava també Bielfeld⁷ i Condillac, per a qui el lliure comerç de grans seria favorable per a un país com França, perquè l'estabilitat de preus subsegüent faria que es poguessin prevenir amb més precisió les despeses i els ingressos futurs, amb la qual cosa es podria incrementar la demanda de mà d'obra agrícola i es podrien pujar els salaris.⁸ Mirabeau, convertit a la fisiocràcia, reconeixia que l'exportació de grans era desitjable, perquè permetria que el gra francès aconseguís bons preus.⁹ Forbonnais, un mercantilista liberal realista, es mostrava partidari d'un liberalisme moderat i defensava una política de suport a l'agricultura amb lliure mercat interior, lliure exportació de grans, prohibició d'entrada de productes agraris forans que competissin amb els francesos i desenvolupament a França d'indústries transformadores de productes agrícoles. El cultiu de grans havia de procurar al llaurador un benefici capaç de mantenir-lo en la seva professió i compensar les seves fatigues, per la qual cosa el preu del gra havia d'assolir cert nivell.¹⁰ Necker, principal representant dels antifisiòcrates absoluts, estimava que França no tenia excedents pel que fa la gra, per la qual cosa la llibertat absoluta d'exportació seria contraproductiva per al progrés agrari francès; per això va establir una sèrie de condicions per a l'extracció i va proposar un mercat del gra molt regulat.¹¹ Dins del grup d'economistes napolitans que tanta influència van tenir a Espanya, Genovesi assenyalava que era més temible l'abundància sense possibilitat d'exportar que l'escassetat, ja que aquesta podia animar el llaurador amb l'esperança d'un augment de preus, mentre que aquella l'oprimia i l'obligava a vendre els seus fruits a preus ínfims. Reconeixia que el comerç de grans era el que estava necessitat de més llibertat, però defensava la introducció de restriccions.¹² Galiani, en una línia pragmàtica, exhortava cada nació a buscar la seva pròpia via de desenvolupament econòmic atenent les seves particularitats. L'aplicació d'una idea raonable en si mateixa com era la llibertat de comerç a unes circumstàncies a les quals no s'adaptava en absolut, era un error.¹³ Filangieri va seguir aquesta línia: l'oportunitat d'una legislació concreta depenia de les circumstàncies del país on s'apliqués i del fet que en l'àrea del comerç de

6. L. NORMANTE y CARCAVILLA, *Espíritu del Señor Melon en su Ensayo Político sobre el Comercio, Ensayo...*, Saragossa, ed. de Antonio Peiró, Diputación General de Aragón, 1984, 50.

7. J. SPENGLER, *Économie et population. Les doctrines françaises avant 1800*, París, Presses Universitaires de France, 1954, 86.

8. SPENGLER, *Économie et population...*, 137-139.

9. SPENGLER, *Économie et population...*, 184.

10. SPENGLER, *Économie et population...*, 252-254.

11. J. NECKER, *Sur la législation et le commerce des grains*, París, Pissot, 1775, I, 35 i II, 84-88.

12. A. GENOVESI, *Lecciones de comercio, ó bien de economía civil*, Madrid, Joaquín Ibarra, 1785 [1765], 38 i 43-51.

13. F. GALIANI, *Dialoghi sul commercio dei grani*, Torí, Boringhieri, 1958 [1770], 17.

grans les solucions universals no eren possibles. Tanmateix, defensava que la llibertat il·limitada de comerç mai no podria provocar caresties i va criticar el sistema de Melon de regular l'exportació mitjançant els preus.¹⁴

El procés de liberalització dels mercats de gra no va ser simultani: alguns països van iniciar els moviments aviat i no pas sense dificultats. La coincidència del procés liberalitzador amb una sèrie de males collites va produir el retraïment de les reformes, cosa que demostra que les elits liberalitzadores no tenien el poder suficient (a França els parlaments regionals desobeïen les lleis reformistes) i que els ressorts d'aquest incipient mercat lliure tampoc no eren capaços d'evitar l'agudesa de les crisis de subsistència. La població donava la culpa d'aquestes crisis a les noves polítiques, i ho manifestava en forma de revoltes que eren el resultat de la combinació de preus alts i volàtils del blat, que van tenir els seus moments més greus precisament a la segona meitat del segle XVIII i principis del XIX, la primera fase de les reformes liberals. Aquesta situació va començar a canviar al primer terç del segle XIX: el lliurecanvisme va impregnar les corts europees, que van fer una defensa decisiva de les noves polítiques, alternada amb mesures per atendre el sector de població més necessitat. Posteriorment, la integració dels mercats, fruit de la millora dels transports i la seguretat de les vies, l'augment dels salaris reals i el descens del percentatge de renda personal gastada en aliments —i en gra en particular—, van fer que els motins de subsistència desapareguessin d'Europa cap a mitjan segle XIX.¹⁵ Per què hi va haver aquests canvis? Persson assenyala la ingenuïtat de la idea que els funcionaris dels governs d'alguna manera detectaven i tractaven de corregir els errors del mercat de grans. Les elits es movien motivades tant per les seves idees com pels seus interessos particulars, i buscaven atreure cap a elles el favor de certs grups de pressió.¹⁶ En el cas particular de Navarra, veurem com la presència d'aquests interessos de grup va determinar el desenvolupament del procés de liberalització del mercat de grans.

França és un bon exemple d'aquest esquema. Aquest país va abolir les barreres comercials internes els anys 1763-1764 —encara que París va conservar els seus privilegis d'abastament— i va liberalitzar una part del comerç internacional. A començaments de la dècada dels setanta es van retirar les reformes, però l'arribada de Turgot al lloc de *Controlleur Général* va reimpulsar el lliure comerç. Segons Persson, la influència del grup fisiòcrata es va manifestar en la relaxació de la intervenció estatal, ja que es van adoptar polítiques que conjugaven la intervenció amb el lliure mercat, encara que aquesta solució

14. G. FILANGIERI, *Ciencia de la legislación*, Madrid, Ibarra, 1813, I, 44-49 i II, 150-157.

15. PERSSON, *Grain Markets...*, 151-153. Persson corrobora la intuïció de Turgot i Herbert que la integració dels mercats disminueix la volatilitat dels preus. A la segona meitat del segle XIX, aquesta havia descendit a una tercera part dels nivells del segle XVI. D'altra banda, calcula que la meitat més pobre de la població veu descendir el percentatge del seu pressupost gastat en gra des d'un 50-75% en l'època preindustrial fins a un 15-30% a finals del segle XIX.

16. PERSSON, *Grain Markets...*, 72-73.

va ser més aviat una qüestió de sentit comú.¹⁷ Una sèrie de males collites va retreure les mesures liberalitzadores fins a la Revolució; tanmateix, noves dificultats van obligar a introduir controls de preus. Napoleó va tornar a liberalitzar el mercat, però també va haver d'enfrontar-se a agitacions populars, i el 1812 va tornar a implantar restriccions. La restauració va portar definitivament la liberalització. Aquest esquema de moviments alterns de liberalització i reacció es va repetir en altres països europeus.

Espanya també va conèixer aquesta alternança. La superposició de legislació enfrontava els interessos nacionals amb els locals, en un medi dominat per l'escassetat. La política d'abundàncies públiques apareixia com a pal·liatiu de les desigualtats i prevenció de l'ordre públic.¹⁸ Les principals eines d'aquesta política eren la taxa i els pòsits públics. Tanmateix, malgrat la intervenció estatal, quedava perfectament patent el fet que els grans tenidors de grans acumulaven i especulaven al marge de les lleis, especialment en temps d'escassetat.¹⁹ Les demandes de liberalització del comerç de blat i l'eliminació del sistema de taxes i regulacions de preus van ser generals en els economistes i agrònoms del XVIII espanyol, amb l'objectiu d'aconseguir l'estabilització dels preus i que aquests satisfessin els cultivadors, com a foment del progrés agrari. En el si d'aquest debat es van traduir nombroses obres estrangeres, moltes de les quals van ser patrocinades pels poders públics. Tant abans com després del moment culminant que van suposar Campomanes i Jovellanos, el pensament econòmic de la Il·lustració espanyola s'emmarcava en un mercantilisme liberal o un agrarisme mercantilista amb una defensa, més o menys matisada, d'una major llibertat de comerç agrícola.²⁰ Aquesta concepció no defensava la plena llibertat ni la regulació estricta, però començava a considerar la llibertat com un principi fonamental de l'organització econòmica.²¹ Aquests enfocaments, realistes i poc dogmàtics, en oposició amb els dels fisiòcrates, van encaixar molt bé en el caràcter moderat i positivista de la Il·lustració espanyola, hereu de la tradició arbitrista i projectista. Els autors francesos i els italians van ser els que més van influir en el pensament dels economistes espanyols contemporanis:²² les peticions d'una major liberalització del comerç de grans es nodrien de les idees d'autors com Forbonnais, el primer Mirabeau, Herbert o Galiani. La concepció de Galiani del blat com a mercaderia estratègica resultava convincent per als

17. PERSSON, *Grain Markets...*, 7. És important assenyalar la connexió del grup fisiòcrata amb els cercles del poder. És precisament el vincle entre els pensadors lliurecanvistes i el poder el que dóna a aquests l'oportunitat d'implementar les seves idees, que ja circulaven abans.

18. DE CASTRO, *El pan de Madrid...*, 62-64.

19. La Pragmàtica de 18 d'agost de 1699 reconeix que les justícies, per diversos interessos, toleraven l'ocultació dels grans. DE CASTRO, *El pan de Madrid...*, 85.

20. E. LLUCH i L. ARGEMÍ, *Agronomía y fisiocracia en España*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1985, 79-80.

21. J. ASTIGARRASA, «Necker en España (1700-1800). Un caso significativo de flujo internacional de ideas económicas», *Revista de Economía Aplicada* VIII, 23, 2000, 119-120.

22. Entre els italians, els de l'escola de Nàpols van ser els que van tenir major repercussió: Galiani, Genovesi i Filangieri, en aquest ordre. J. ASTIGARRAGA, «The Light and Shade of Italian Economic Thought in Spain (1750-1850)», P. F. ASSO (dir.), *From Economists to Economists. The International Spread of Italian Economic Thought, 1750-1950*, Florència, Polistampa, 2001, 237.

qui anhelaven reformes. La seva idea que cada nació havia d'adoptar les normes més convenients a la seva estructura econòmica va ser molt ben acollida en la difícil qüestió dels grans. Per la seva banda, les *Lecciones de comercio* de Genovesi va ser el text més valorat per la Il·lustració espanyola. Les idees italianes, que van coincidir amb l'arribada d'influències neomercantilistes, van ser llegides a Espanya amb orientació aplicada i formaven part d'un corrent més ampli en el qual s'inclouïen autors com Forbonnais, Necker, Bielfeld, etc. La Sociedad Económica Aragonesa va fer un esforç considerable en la difusió del pensament dels italians il·lustrats, encara que algunes traduccions ometessin passatges que podien presentar problemes davant dels censors.²³ Als anys vuitanta va aconseguir una gran transcendència la figura de Necker, també emmarcat en el corrent del mercantilisme liberal amb un ideari pragmàtic antifisiòcrata i un programa de defensa de la indústria i la liberalització rigorosament reglamentada del comerç de grans. El seu èxit a Espanya no va ser sinó una continuació del que havien tingut durant els anys seixanta i setanta altres mercantilistes liberals (Genovesi, Bielfeld, Plumard...), alguns dels quals (Forbonnais, Accarias i Galiani) eren reputats antifisiòcrates. A Espanya, els *antieconomistes*, inserits en la tradició més àmplia del mercantilisme liberal, van gaudir d'un èxit molt superior al dels fisiòcrates, cosa que incideix en la interpretació que subratlla el fet que l'anàlisi abstracta no fos l'àmbit d'especialització dels espanyols il·lustrats, molt més còmodes en l'àmbit aplicat de Galiani o Necker, les obres dels quals oferien un gran avantatge relatiu amb vista a la seva aplicació a la política econòmica, amb respostes realistes i aplicables.²⁴ Per a Necker, la llibertat en el comerç no havia de contrariar el bé públic, per la qual cosa l'exportació lliure de grans no sempre era lícita.²⁵ La introducció de les idees de Necker a Espanya es va dur a terme a través d'institucions molt pròximes als poders polític i econòmic, la qual cosa explica la seva gran difusió. La immensa majoria d'autors van llegir l'obra de Necker tenint present el marc econòmic cap al qual pretenien aplicar-la. El seu èxit no s'explica com una reacció a la fisiocràcia, sinó pels avantatges comparatius que oferia als espanyols il·lustrats la seva obra, d'un moderat liberalisme econòmic i polític i un reformisme gradualista i pragmàtic.²⁶ Els plantejaments relativistes de Galiani primer i Necker després van ser assumits fins i tot per autors més inclinats al mètode abstracte, com Foronda o Jovellanos.²⁷

23. J. ASTIGARRAGA, «Necker y Jovellanos: un «área neckeriana» en el Informe de Ley Agraria», *Revista de Historia Económica* XVI, 2, 1998, 563-564. Aquest text, de 1765 i traduït per Victorián de Villava en els anys 1785-1786, es va emprar en la primera càtedra d'Economia Política a Espanya, fundada l'any 1784 a Saragossa seguint el model de Nàpols i ocupada per Normante y Carcavilla.

24. ASTIGARRAGA, «Necker en España...», 134-136. La influència de Necker en el tema dels grans va tenir lloc a través de la traducció, les adaptacions i els plagis de *Sur la législation et le commerce de grains*.

25. NECKER, *Sur la législation...*, I, 181. Les idees de Necker van ser llegides i adoptades per autors com Anzano, Caresmar, San Adrián, Jovellanos, Cabarrús, Calomarde o Zuaznavar. ASTIGARRAGA, «Necker en España...», 125.

26. ASTIGARRAGA, «Necker en España...», 137.

27. ASTIGARRAGA, «The Light and Shade...», 236.

L'atac a l'excés de regulació en l'agre era antic a Espanya. Fernández Navarrete, l'any 1626, va assenyalar els perjudicis que la taxa causava als llauradors i va defensar el lliure comerç interior a Espanya com a incentiu perquè el cultivador pogués vendre els seus fruits a un preu acceptable.²⁸ El 1732 Zavala va atacar la reglamentació del mercat del gra i va apuntar la taxa i la prohibició del comerç exterior de grans com les principals causes de la disminució de les tasques agràries i la carestia.²⁹ Ventura de Argumosa va seguir el seu argument el 1743 i va recomanar l'exportació de grans i la facilitació del comerç interior, i Forbonnais, en les *Considerations sur les Finances d'Espagne* (1753), va advocar per la completa llibertat interior i l'obertura limitada a l'exterior.³⁰ Bernardo Ward considerava que el millor estímul per a l'agricultura era facilitar al colliter la manera d'enriquir-se amb l'exportació dels seus fruits, i mostrava el benefici que obtenien els anglesos del comerç facilitat per la Llei de 1689,³¹ però ja Uztáriz, en la *Theorica* (1724), va assenyalar que el lliure comerç de grans de què gaudia Anglaterra feia oblidar als anglesos els temps de gana.³² Normante y Carcavilla també va indicar que «el libre comercio de granos es útil a España».³³ Cabarrús assumia que l'exportació de productes de primera necessitat arruïnava els llauradors i beneficiava els grans propietaris, capaços de guardar la seva collita fins que els preus pugessin; tanmateix, va reivindicar una llibertat total en el comerç interior, i amb les colònies, de blat.³⁴ L'il·lustrat Pablo de Olavide també considerava que la llibertat del comerç interior de grans i de productes agrícoles en general fomentava l'agricultura i generava abundància. A més, assenyalava que s'havia de permetre la importació en anys escassos i l'exportació en anys excedentaris.³⁵ Oposant-se a Herbert, al qual va traduir i a qui critica l'excessiu optimisme amb relació als beneficis del lliure comerç, Anzano va defensar que la llibertat del comerç de grans havia de ser discreta per tal que no buidés les collites dels anys abundants.³⁶

28. P. FERNÁNDEZ NAVARRETE, *Conservación de monarquías y discursos políticos sobre la gran consulta que el Consejo hizo al Señor Rey Don Felipe Tercero*, Madrid, Benito Cano, 1792 [1626], 363 i 370-371.

29. Per a Zavala, la prohibició de l'exportació ocasionava una alça major de preus en els anys estèrils i no evitava efectivament l'extracció. A més, les quantitats que s'exportaven en els anys de bones collites no eren tan elevades com perquè suposessin un perill d'escassetat. M. de ZAVALA Y AUÑÓN, *Representación al Rey N. Señor D. Phelipe V*, Madrid, 1732, 138-139.

30. LLOMBART, *Campomanes...*, 165.

31. B. WARD, *Proyecto económico, en que se proponen varias providencias, dirigidas á promover los intereses de España, con los medios y fondos necesarios para su plantificación*, Madrid, Joaquín Ibarra, 1779 [1762], 92-93.

32. R. FERNÁNDEZ DURÁN, *Gerónimo de Uztáriz (1670-1732). Una política económica para Felipe V*, Madrid, Minerva, 1999, 262.

33. NORMANTE, *Espíritu del Señor Melon...*, 16.

34. F. COMTE DE-CAÑARRÚS, *Cartas*, Madrid, ed. de J. A. Maravall, Castellote, 1973 [1795], 173-174 i 181.

35. L. PERDICES, *Pablo de Olavide (1725-1803) el ilustrado*, Madrid, Complutense, 1992, 167-169.

36. T. ANZANO, *Ensayo sobre la policía general de los granos, sobre sus precios, y sobre los efectos de la agricultura*, Madrid, Antonio Espinosa, 1795, 44 i 243-272.

Jovellanos, a l'*Informe en el expediente de Ley Agraria*, culminació del procés d'elaboració d'idees econòmiques de la Il·lustració espanyola, va sistematitzar la qüestió agrària i va exposar els principals arguments sobre el comerç de grans. Partint de la consideració que l'oscil·lació dels preus del gra no respon a l'abundància real de gra, sinó a l'opinió que d'aquella es forma el públic, va advocar per una legislació capaç d'aproximar aquestes dues variables i va concloure que la lliure contractació dels grans és la política més adequada i la més justa. La llibertat multiplicaria el nombre de venedors i debilitaria els monopolis exercits en certs llocs per monestirs, *mayorazgos* i altres tenidors de gra. Respecte al comerç exterior, va seguir la línia de Necker i Galiani i va afirmar que l'experiència pot desmentir el raciocini: la propensió humana a generalitzar veritats abstractes i a aplicar en un país el que s'ha demostrat que és bo per a un altre, i «*como si fuese lo mismo una nación libre, rica e industriosa que otra de circunstancias enteramente adversas, el ejemplo de Holanda e Inglaterra ha bastado para persuadir que el libre comercio de granos, tan provechoso a ellas no puede dejar de serlo para las demás naciones*». Jovellanos considerava que a Espanya no havia d'implantar-se la lliure exportació de grans, ni absoluta ni regulada pels preus, ja que no existia un excedent considerable, i que, si bé les exportacions podrien fer pujar el preu dels grans, també podrien fer sortir del país una quantitat excessiva d'aquests. Respecte a la importació, si Espanya estigués segura que sempre disposaria de gra suficient, la invasió de gra forà podria ser molt perjudicial per a l'agricultura, perquè enfonsaria els preus; tanmateix, com que aquesta no era la situació del país, s'havia de permetre la lliure importació de gra.³⁷

En el segle XIX, les argumentacions en defensa del lliure canvi més o menys restringit no van variar essencialment. Peñalver, en les seves *Reflexiones sobre la variación del precio del trigo* (1812), afirmava que la llibertat de preus faria que aquests fossin més elevats (més «razonables»), però una llibertat il·limitada podria conduir a situacions complicades, per la qual cosa advoca per una certa intervenció.³⁸ Villava, traductor de la *La Scienza della legislazione* de Filangieri, també pensava que el primer obstacle que posava el govern al progrés agrari era la prohibició del lliure comerç, i que l'extracció limitada no suposava cap millora.³⁹ Seguint

37. G. M. DE JOVELLANOS, «Informe de la Sociedad Económica de Madrid al Real y Supremo Consejo de Castilla en el expediente de Ley Agraria», V. LLOMBART (ed.), *Gaspar Melchor de Jovellanos. Escritos económicos*, Madrid, Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, 2000, 274-289. Abans, l'any 1785, Jovellanos ja havia publicat uns *Apuntes para una memoria sobre la libertad del comercio de granos*, on, tanmateix, va defensar la llibertat del comerç exterior de grans com a mesura per anivellar els preus i foragitar els monopolis, i descartava el perill de desproveïment. LLOMBART, (ed.), *Gaspar Melchor...*, 471-475.

38. E. LLUGH, «Juan López de Peñalver, un economista matemático», E. FUENTES QUINTANA (dir.), *Economía y economistas españoles*, 4, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2000, 443.

39. V. DE VILLAVA, «Introducción», FILANGIERI, *Ciencia de...*, II, lxxviii-lxxxvi. De Filangieri s'havia editat a Espanya l'any 1784 un fragment de la *Ciencia de la legislación* en defensa de la llibertat del comerç exterior de grans sense restriccions. Astigarraga creu que el responsable d'aquesta edició devia ser Villava, cosa que demostraria la primerenca influència del pensament de Filangieri a Espanya, de la mà dels economistes aragonesos. J. ASTIGARRAGA, «Villava, traductor de Filangieri», *Cuadernos Aragoneses de Economía* 7-1, 2a època, 997, 173-180.

Jovellanos, el 1816 Jaumeandreu defensava el lliure comerç interior de grans a Espanya com a mitjà per fomentar l'agricultura i l'enriquiment del país i evitar l'escassetat, i si bé considerava avantatjós el lliure comerç internacional de grans, creia que a Espanya no seria convenient atesa la situació del camp espanyol.⁴⁰ Foronda, que, com es veurà, va inspirar alguns escrits de les Corts navarreses de 1817-1818, va donar suport a una llibertat il·limitada de tots els rams del comerç, sense excepció.⁴¹ Arriquíbar va creure que l'exportació de grans i altres productes augmentarien l'agricultura espanyola.⁴²

La Reial Pragmàtica d'11 de juliol de 1765, a instàncies de Campomanes, el seu patrocinador, el pensament del qual havia quedat plasmat en la *Respuesta fiscal sobre abolir la tasa y establecer el comercio de granos*, publicada l'any anterior, va proclamar la llibertat del comerç interior de grans d'aquesta manera: promoció de la iniciativa individual i del mercat com a agent optimitzador dels recursos i els interessos en joc, i substitució de la política d'abastaments barats per llibertat de comerç i preus, per impulsar la producció. La defensa de la llibertat de comerç quedava reduïda en establir les condicions que limitarien l'activitat dels comerciants, encaminades a evitar l'exclusió dels llauradors del mercat.⁴³ Però aquestes limitacions no es van incloure en la Pragmàtica. Aquesta va suprimir la taxa dels grans, va declarar lliure la compra i la venda de gra en tot temps i va permetre el lliure comerç dins de la Monarquia. L'exportació quedava lligada als preus, però els preus limitadors de sortida es van ajustar a l'alça. Es permetia la importació i l'emmagatzematge de gra als ports, i se'n restringia l'accés a l'interior al preu límit de l'exportació. Tanmateix, s'obligava els magatzemistes a socórrer els pobles propers necessitats als preus corrents en aquests pobles i es prohibia la formació de monopolis, cosa que inevitablement retrauria els potencials comerciants que aquesta llei pretenia que apareguessin. Els pòsits, per la seva banda, competirien amb els particulars en el mercat.⁴⁴

La publicació de la Pragmàtica el 15 de juliol, en un any en què la collita prevista era mitjana, va produir el descens de l'oferta i la pressió de la demanda. Els responsables de l'abastament públic es van llançar a avançar les compres per acumular davant d'un previsible augment de preus.⁴⁵ Com a França, les

40. E. JAUMEANDREU, *Rudimentos de economía política*, Barcelona, Alta Fulla, 1988 [1816], 120-128.

41. V. DE FORONDA, *Cartas sobre los asuntos más exquisitos de la economía-política, y sobre las leyes criminales*, Vitòria, ed. de M. Barrenechea, Govern Basc, 1994, 399.

42. A. FREIJE, *Modelos vascos de desarrollo en el siglo XVIII: Arriquíbar y Foronda*, Sant Sebastià, Haranburu, 2, 1982, 77.

43. DE CASTRO, *El pan de Madrid...*, 125-130. L'autor assenyalava que les condicions de la liberalització de grans a Castella van ser molt similars a les de l'antiga legislació francesa.

44. La Pragmàtica concedia, als que es dedicaven a aquest comerç, «amplia facultad y libertad» per a la compra i la venda, el magatzem i el transport, a més d'obligar-los al manteniment de llibres de comptes. Els préstecs realitzats als llauradors a que s'havien de tornar amb gra es fixarien al preu del cereal al setembre. L. ARGEMÍ, (comp.), *Agricultura e ilustración*, Madrid, Ministerio de Agricultura, 1988, 157-158.

45. Anes assenyalava que el fet que les escassetats fossin més greus els anys de males collites no es pot atribuir a la major llibertat de comerç, ja que la pràctica d'emmagatzemar grans era més general quan es preveia una escassetat i un consegüent augment de preus. G. ANES, *La ley agraria*, Madrid, Alianza, 1995, 16.

autoritats locals es van resistir a la reforma i la capital no es va sumar a la liberalització per qüestions d'ordre públic. El govern va fer pinya al voltant de les mesures de Campomanes i la Reial Provisió de 30 d'octubre de 1765 va tractar de calmar els ànims recordant la manera d'acudir contra els propietaris en temps d'escassetat (si bé es necessitava el permís del Consell, la qual cosa deixava fora els grans propietaris), prohibint als pòsits l'acumulació excessiva i regulant l'abastament de les poblacions grans.⁴⁶ Però la liberalització prosseguia, i el 1767 es va estendre a la resta de queviures.

Tanmateix, les normes liberalitzadores no es complien ni es feien complir adequadament, i fins i tot els corregidors i justícies es van situar en contra seva.⁴⁷ De Castro creu que la liberalització va reactivar el comerç interior de grans, cosa que va fer aparèixer molts petits traficants sense capital i sense legalitzar que traginaven quantitats escasses i practicaven l'ocultació. Molts eren traguers, botiguers, etc., que venien queviures, roba i estris als llauradors a terminis i després cobraven a preus molt alts. Per la seva banda, els pòsits tampoc no van col·laborar en la liberalització i van continuar practicant la seva tradicional política de formar el seu estoc anual d'una sola vegada. No obstant això, la qüestió fonamental és que la llibertat no va impulsar l'augment de la producció. El petit llaurador va aconseguir vendre més car, però també pagava més car el gra que necessitava la resta de l'any, així com els arrendaments. Els veritables beneficiaris del lliure comerç van ser els grans propietaris rendistes, els grans arrendataris, els llogaters de rendes en espècie i els comerciants que estaven al marge de la llei, el benefici dels quals derivava de la mera especulació.⁴⁸ En tot cas, el problema agrari continuava pendent, per la qual cosa Campomanes, durant la seva estada a la Fiscalia del Consell, va encarregar la formació de l'*Expediente General de Ley Agraria*, la vida del qual es va dilatar fins a l'informe definitiu de Jovellanos, l'any 1795.

Les dificultats no van trigar a obligar el govern a retirar part de les reformes. El 1769, un sobtat augment de preus va portar el Consell a decretar la suspensió temporal de l'exportació de grans, que no es va autoritzar de nou fins el 1783. El 1775, una consulta del Consell va sol·licitar l'abolició del lliure comerç i el restabliment de les velles lleis, però Carles III no va cedir. Tanmateix, a partir de 1787-1788 van començar de nou les dificultats, en forma d'increments de preus, i, novament, l'exportació es va suspendre el 1787, i el juliol de 1789 es van introduir més retallades a la llibertat.⁴⁹ El temor als esdeveniments de França va pesar en la Reial Cèdula de 15 de juliol de 1790, que va prohibir la professió de comerciant de grans (amb l'excepció dels grans estrangers i

46. DE CASTRO, *El pan de Madrid...*, 130-134.

47. Els informes i les representacions que arribaven al Consell de Castella des de 1765 són gairebé unànimes en la condemna al lliure comerç. En l'enquesta de l'any 1769 sobre els corregidors, la gran majoria dels cinquanta-cinc que van respondre es van declarar contraris al lliure comerç. DE CASTRO, *El pan de Madrid...*, 144 i 152.

48. DE CASTRO, *El pan de Madrid...*, 152-154.

49. LLOMBART, *Gaspar Melchor de Jovellanos...*, 97.

la lliure circulació de traginers, colliters, rendistes, etc., per fornir les places) i els préstecs que s'havien de tornar en gra, si bé el negoci especulatiu ja estava molt estès. La liberalització de 1765 quedava així gairebé anul·lada. El 1802, la previsió de mala collita va portar a autoritzar de nou els registres i les requises, i el Govern va endurir la seva actitud contra els especuladors. L'any següent, molts corregidors van impedir treure gra dels seus pobles i van assenyalar preus de venda. El maig de 1804 es va coronar el fracàs de Campomanes, en fixar-se taxes provincials. La liberalització hauria d'esperar l'arribada dels liberals: el juny de 1813 les Corts de Cadis van decretar el retorn al règim de llibertat, que seria abolit més tard per la Restauració. Tanmateix, el 1819, davant de les bones collites d'aquells anys, la formació d'excedents i el descens dels preus, el Consell va proposar al rei la lliure circulació interior, la lliure exportació i la prohibició d'importar.⁵⁰

Les lleis de grans a Navarra fins al segle XIX

El procés legislatiu liberalitzador del comerç de grans a Navarra es va apartar d'aquest esquema general, ja que els seus furs li van permetre mantenir òrgans legislatius propis, per la qual cosa en principi es va regir tot aquest temps per lleis diferents de les de la resta de la Monarquia. Tanmateix, l'efectivitat d'aquests òrgans privatius és discutible. Per al seu govern, Navarra disposava de les institucions del virrei, les Corts, la Diputació (representant permanent d'aquestes) i el Consell Reial. Segons el Furo General, Navarra tan sols es podia dotar de lleis a petició dels tres estats del Regne congregats en Corts Generals. Aquest sistema es mostrava ineficaç, ja que les reunions de Corts es feien cada cert nombre d'anys.⁵¹ Navarra es regia per les seves lleis i, a més, per cèdules i decrets reials del Govern central i per *autos acordados* del Consell Reial i el virrei, emesos *motu proprio* o a suggeriment de la Diputació. El Consell Reial, a més de tenir funcions com a tribunal suprem del Regne, intervenia en el govern polític, militar i administratiu, i assessorava el virrei. Una de les seves principals prerrogatives consistia en la concessió de l'anomenada *sobrecarta* a les cèdules reials que arribaven des de la cort, tràmit necessari

50. Artola assenyala que els terratinents van pretendre ignorar l'abolició de la liberalització del mercat de grans per poder desfer-se dels seus excedents. L'actitud de la noblesa navarresa va ser similar. M. ARTOLA, *Antiguo Régimen y revolución liberal*, Barcelona, Ariel, 1978, 191-195.

51. Les Corts, que durant el regnat dels Àustria s'havien celebrat amb una regularitat de dos o tres anys, es van anar espaiant durant el segle XVIII malgrat les moltes proposicions que es van fer per convocar-les més sovint. Entre les Corts d'Estella de 1724-1726 i les últimes de la història de Navarra (1828-29) només hi va haver sis convocatòries, exceptuant l'especial de 1801. Això es devia a la política més centralista dels Borbó, que només tenien interès a convocar-les pel servei pecuniari del Regne (el «donatiu»). Les Corts, les demanava al Regne, però era potestat del rei concedir-les. La Llei 62 de les Corts de 1794-1797 prescrivia que aquestes s'havien de reunir cada tres anys. Aquesta llei mai no es va complir. *Cuadernos de las Leyes y agravios reparados por los tres estados del Reino de Navarra*, Pamplona, Diputación Foral de Navarra, I, 1964, 167.

perquè aquestes tinguessin validesa a Navarra. En principi, per a aquesta concessió s'havia de consultar la Diputació, la qual cosa servia per a la salvaguarda dels furs i les lleis del Regne, de manera que cap disposició governamental no atemptés contra aquests. Tanmateix, en la pràctica la sobrecarta es concedia en moltes ocasions sense aquest tràmit, per la qual cosa, en les reunions de Corts subsegüents, un dels primers assumptes que s'abordaven era la protesta contra aquestes sobrecartes, pel fet que constituïen contrafur. Encara que aquestes protestes fossin acceptades i les cèdules fossin retirades de la legislació navarresa, podien haver regit uns anys.⁵² La qüestió de l'efectivitat real de les institucions navarreses per legislar i governar el Regne i rebutjar les normes del govern central no concordes amb els interessos navarresos, o que simplement no havien complert els tràmits requerits, no està resolta. Malgrat la gran quantitat de decrets protestats per les Corts i les lleis demanades per aquestes i no concedides pel rei, hi va haver alguns assumptes en els quals les pressions del govern, creixents des de l'adveniment dels Borbons,⁵³ no van obtenir els fruits volguts o van trigar a obtenir-los; van ser els casos, per exemple, de la translació de les duanes a França (que no es va dur a terme fins després de la dissolució del Regne, que va tenir lloc després de la guerra carlista), les quintes o, segons sembla, l'assumpte del comerç de grans.

Fins el 1818, les lleis que regien el comerç de grans al Regne eren poc clares i sovint contradictòries. La norma fonamental era la Llei 52 de les Corts d'Estella de 1724-1726, que va reordenar algunes lleis disperses dels segles XVI i XVII que van ser invocades en moltes ocasions al llarg del segle XVIII per defensar l'estatus navarrès. Tota extracció de cereal estava prohibida, però la Diputació podia atorgar llicències d'exportació de blat sempre que el preu del *robo* de blat⁵⁴ no superés els 4,5 rals⁵⁵ en la majoria dels cinc caps de *merindad*,⁵⁶

52. El Consell Reial de Navarra, un dels consells de la Monarquia, la seu de la qual era a Pamplona, era, junt amb el virrei, l'instrument de govern de la Cort a Navarra. Estava format per sis ministres nomenats pel rei, dos dels quals podien no ser naturals de Navarra (privilegi de *-castellania-*). Frequentment entrava en conflicte amb les Corts i la Diputació, en especial pel tema de la sobrecarta. Sesé apunta que al segle XVIII, excloent-ne alguns períodes, va atorgar 947 sobrecartes sense consultar la Diputació. J. M. Sesé, *El Consejo Real de Navarra en el siglo XVIII*, Pamplona, Eunsa, 1994, 43-47 i 321-358.

53. Tant els il·lustrats com després els liberals s'oposaven a la pervivència d'aquestes institucions heretades de l'edat mitjana. El principal atac contra els furs navarresos es va produir en una carta-ordre de 1796, en la qual Carles IV va ordenar clausurar les Corts de 1794-1797 i formar una junta de ministres per examinar l'origen, les causes i l'objecte dels furs. L'inici de la guerra amb França va paralitzar aquesta campanya. La Carta de 1796 va ser declarada contrafur a les Corts de 1817-1818. *Cuadernos...*, II, 205-207.

54. Un *robo* equival a 28,13 litres, és a dir, aproximadament mitja faneca.

55. Les lleis es refereixen a rals navarresos. Un ral navarrès senzill equivalia a un ral i trenta *maravedís de vellón*. Un ral navarrès fort equivalia a dos rals de billó. J. VENTURA, «Paridades de la moneda de Navarra desde finales del siglo XVIII hasta la creación de la peseta», *Príncipe de Viana, I Congreso de Historia de Navarra de los siglos XVIII, XIX y XX*, annex 4, 1986, 467-484; A. ARIZKUN, *Series navarras de precios de cereales 1589-1841*, Madrid, Banco de España, 1989.

56. Aleshores, Navarra, com ara, es dividia en cinc *merindades*, els caps de les quals eren i són Pamplona, Tudela, Estella, Olite i Sangüesa.

i determinava al seu torn el nombre de *robos* extraïbles. Quan el preu assolís els 6 rals a qualsevol dels caps, l'exportació s'interrompia o es revocarien fins i tot les llicències ja concedides. Només es podia extreure blat cap als territoris de la Monarquia, mai cap a l'estranger. El virrei es reservava la facultat de sol·licitar l'extracció de blat per a l'abastament de tropes i fortaleses. Existia el dret de tempteig sobre el blat exportable per als naturals del Regne —sempre que fos per a consum propi—, i sobre els *vínculos* dels pobles. La taxa no s'abolia definitivament, sinó que se'n reservava l'ús per a situacions de necessitat urgent. La importació de grans era lliure, així com el tràfic d'abastaments per tot el Regne.⁵⁷ La circulació interior, tanmateix, estava restringida per una multitud d'ordenances i costums locals. L'abastament dels pòsits (*vínculos* i arques de misericòrdia) suposava una forta distorsió del mercat. El temor a la carestia era l'element essencial que inspirava aquesta legislació, igual com a la resta d'Espanya i Europa.

En general, gairebé tots els autors, memorials i informes del segle XVIII i principis del XIX assenyalen que Navarra era excedentària en blat.⁵⁸ La restricció de la llei, acompanyada de la proximitat de mercats com el castellà i el basc, suposava una forta atracció per als tenidors de gra, la qual cosa es traduïa en un enorme moviment contrabandista. En general, el virrei i el Consell Reial buscaven l'abastament abundant i a baix preu de la població i les guarnicions frontereres, per la qual cosa tractaven de regular les compres dels *vínculos* i pressionar perquè els preus no fossin alts, cosa que van fer imposant fins i tot una taxa. A les Corts i la Diputació, on els propietaris i els comerciants estaven ben representats, devia haver-hi més interessos partidaris de la liberalització de la circulació i el preu del gra.

Autors lliurecanvistes a Navarra

Com a la resta de la Monarquia, també a Navarra van sorgir veus que clamaven la liberalització del mercat del gra com a mesura per fomentar l'agricultura i millorar la situació dels pagesos. Aquests autors defensaven les seves posicions servint-se de textos d'autors de solvència reconeguda. En general postulaven

57. *Cuadernos...*, I, 99-104.

58. Així ho assenyalen diversos memorials enviats a les Corts de 1817-1818. El mateix ocorre amb Zuaznavar, —que assenyalava que «en un siglo no llegarán tal vez á cinco los años, en que Navarra necesite de trigo extranjero—, Argáiz, San Adrián i d'altres. *Dictámen del gremio y claustro de la Universidad de Salamanca, sobre la consulta hecha por los Tres Estados del Reyno de Navarra acerca del comercio de granos*, Pamplona, José Domingo, 1817, 23; J. M. ZUAZNAVAR, *Discurso sobre el comercio exterior de granos del Reyno de Navarra*, Pamplona, P. Longás, 1818, 23 i 81-82; F. J. DE ARGÁIZ, «Breve descripción geográfica, política y económica del Reino de Navarra», J. ASTIGARRAGA, *Ilustración y economía en Navarra (1770-1793)*, Vitoria, Govern Basc, 1996, 297; J. M. MAGALLÓN (marquès de San Adrián), «Causas de la carestía de granos en Navarra», ASTIGARRAGA, *Ilustración y economía...*, 167.

l'obertura de les fronteres navarreses per a la sortida de l'excedent de blat del Regne, per la qual cosa abordaven la qüestió del comerç exterior des d'una perspectiva diferent de la de la resta d'autors espanyols. Alguns van participar activament en els debats que van tenir lloc a les Corts. Els partidaris de la llibertat van anar assolint més força especialment des de 1780-1781, encara que van obtenir fracassos fins al 1818.

Francisco Javier de Argáiz, diputat per l'estament nobiliari a les Corts de 1780-1781, pròxim a l'entorn de la Sociedad Bascongada i cap del sector liberalitzador, va escriure entre 1788 i 1789 i va dirigir al virrei la *Breve descripción geográfica, política y económica del Reino de Navarra*, que no es va editar.⁵⁹ Aquesta obra, el manifest econòmic més important de la generació reformista del període 1780-1781, advoca per l'abolició de la Llei 52 de 1724-1726, de la qual denuncia les inconveniències: preus límit per a l'exportació massa baixos, dificultat i carestia de l'adquisició de llicències, dret de tempteig dels naturals, manteniment de la taxa,⁶⁰ etc. Aquesta part del seu escrit procedeix de les representacions i els informes que va adreçar a les Corts. Argáiz va recórrer a un bon nombre d'escriptors agraris per defensar la necessitat de l'exportació dels excedents i va inquirir els interessos que conduïen els antireformistes a mantenir les seves posicions. En l'obra d'aquest autor s'aprecien influències de Goudar, Accarias de Serionne, Bielfeld, Ward, etc., així com caires fisiocràtics que provenen de la *Dissertación* de Mirabeau: la llibertat absoluta i il·limitada del comerç de grans és l'eix principal de l'agricultura.⁶¹ Va proposar una nova llei de grans que recollís els punts següents: llibertat de compravenda dins del Regne, lliure extracció amb uns preus de tancament més alts, abolició de la taxa, ús de tempteig limitat només en cas d'extrema necessitat i penes dures per als contrabandistes. Això es completaria amb la translació de les duanes al Pirineu.⁶² La part de l'escrit d'Argáiz referent a la reforma de les lleis agràries va ser emprada per la Junta d'Agricultura de les Corts de 1817-1818.

Per la seva banda, José María Magallón, marquès de San Adrián, també del grup d'Argáiz durant el període 1780-1781 i fundador el 1778 de la Sociedad Tudelana de los Deseosos del Bien Público, va escriure la seva breu obra *Causas de la carestía de granos en Navarra* el 1789. San Adrián va seguir molt de prop l'actitud neckeriana, allunyada de les teoritzacions generals. Tanmateix, a diferència d'Argáiz, va advocar per un nou sistema de gestió dels pòsits com a eix de la recuperació del camp navarrès. Aquesta obra va ser revisada per

59. Jesús Astigarraga ha editat i analitzat aquesta obra i la següent de què parlem, escrita pel marquès de San Adrián. ASTIGARRAGA, *Ilustración y economía...*

60. La collita de 1788 havia resultat escassa i la Diputació va establir el setembre d'aquell any una taxa sobre el preu dels grans. Aquest és l'origen de la crítica a aquest sistema, tant d'Argáiz com del marquès de San Adrián.

61. ASTIGARRAGA, *Ilustración y economía...*, lxi-lxxi. Traducció al castellà de Serafin Trigueros de 1764 amb el títol *Disertación sobre el cultivo de trigos, que la Academia de Agricultura de la Ciudad de Berna, en Suiza, premió en el año de 1760*.

62. ARGÁIZ, «Breve descripción...», 302-308.

Jovellanos, que en va ser molt crític, ja que va considerar que s'allunyava de la idea d'aconseguir el lliure comerç interior dels grans a Espanya, part essencial, segons l'autor asturià, d'una nova llei agrària.

A Navarra, la qüestió dels grans no va produir cap altra obra impresa fins el 1817, quan José María Zuaznavar va redactar l'obra *Estado de la cuestión del comercio interior de granos en el Reyno de Navarra*.⁶³ Elaborada i impresa en un temps rècord, la va remetre a les Corts per a la seva discussió.⁶⁴ Zuaznavar expressava el temor que la lliure circulació de cereals pogués provocar problemes en el subministrament de la població, amb el consegüent perill de motins, i de les forces militars acantonades a Navarra. Per a l'autor, les restrictives lleis navarreses de grans es van imposar a causa de les necessitats del moment. Considerava que les restriccions de preu no existien (la taxa ja estava abolida) i que les lleis ja garantien la circulació del blat,⁶⁵ però donava suport a un comerç exterior més lliure, ja que l'existència de sobrant feia que aquest s'extragués de manera fraudulenta amb el consentiment tàcit de les autoritats. Reconeixia que l'opinió de l'absoluta llibertat del comerç interior de grans era la més estesa, però advocava per cenyir-la a les lleis antigues, ja que era el més segur a la pràctica.⁶⁶ En l'opinió de l'autor pesaven sens dubte el seu ofici en el Consell Reial (entre els seus càrrecs hi havia el de jutge de contraban, per la qual cosa coneixia les ingents quantitats de gra que sortien il·legalment del Regne), la seva fidelitat al rei (a qui devia la seva plaça), la preocupació per l'abundància de gra i el temor que la lliure circulació facilités l'acaparament. En fi, es preguntava, si les lleis havien garantit l'abundància fins llavors, per què s'havien de canviar?

El mateix autor va exposar el 1818, molt més sistemàticament, la seva opinió sobre el comerç exterior de grans, en el text *Discurso sobre el comercio exterior de granos del Reino de Navarra*, en el qual va seguir una línia argumental

63. José María Zuaznavar y Francia va ser ministre del Consell Reial de Navarra, en una de les places castellanès, entre 1816 i 1824, amb el parèntesi del Trienni. La seva obra més coneguda és de naturalesa jurídica: *Ensayo histórico crítico sobre la legislación de Navarra*, sever atac a la legitimitat dels furs navarresos, publicada entre 1820 i 1829. L'*Estado de la cuestión* era una rèplica al dictamen que la Universitat de Salamanca va elaborar a petició de les Corts navarreses de 1817-1818 sobre l'assumpte dels grans.

64. El *Dictamen* de Salamanca es va presentar a les Corts el 14 d'octubre de 1817. Zuaznavar va fer arribar tres dotzenes d'exemplars de la seva obra al soli el 20 de novembre, trenta-set dies més tard. *Actas de las Cortes de Navarra (1530-1829)*, Pamplona, Parlament de Navarra, 17, 1996, 264 i 292.

65. J. M. ZUAZNAVAR, *Estado de la cuestión del comercio interior de granos en el Reyno de Navarra*, Pamplona, P. Longás, 1817, 8-12. Zuaznavar oblidava les múltiples ordenances locals, responsables de mil traves a la circulació dels grans, i que continuaven perfectament vigents, com testimonien els diferents memorials enviats a les Corts. D'aquesta manera, afegeix, el Regne no va incórrer en el fracàs de la Pragmàtica de 1765, ja que les seves lleis no prohibien el comerç, sinó els abusos en nom d'aquest. Considerava que a Navarra no hi havia vertaders comerciants, sinó grups d'estancadors i de monopolistes a qui tractaven de subjectar les velles lleis.

66. ZUAZNAVAR, *Estado de la cuestión...*, 28. Tanmateix, els diputats a Corts no estaven disposats a mantenir aquella legislació obsoleta que impedia una certa integració del mercat del gra en la província.

molt concorde amb les tendències neckerianes. Zuaznavar admetia els innegables beneficis del lliure comerç exterior de grans, però apuntava que, malgrat això, Navarra mai no havia considerat oportuna la lliure extracció. És per això que proposava una llei de grans que permetés l'exportació, però amb una sèrie de restriccions bastant severes que asseguressin l'abundància interior contra qualsevol tipus de contingència. Defensava l'exportació de gra per evitar un excés d'oferta interior que enfonsés els preus i desanimés el cultiu, amb el subsegüent perill de descens de la producció futura. La lliure extracció permetria als pagesos confiar a donar sortida al gra a un preu raonable, cosa que incentivaria el cultiu. Seguint Mirabeau i Bielfeld, Zuaznavar considerava que un preu del blat una mica més alt, resultat de l'extracció, no seria perjudicial per al públic, sinó que era molt més perniciososa l'excessiva variabilitat d'aquell al llarg de l'any, causada per la prohibició. La llibertat de comerç evitaria aquestes oscil·lacions. La circulació de grans, l'executaria la classe comerciant; no obstant això, a Navarra no hi havia un cos de comerciants capaços de canalitzar el gra. Malgrat aquests beneficis, reflexionava, les Corts successives no havien concedit la lliure extracció de cereals, amb raó, segons l'autor, perquè el públic en general sent aversió per l'extracció a causa del temor d'una carestia. Per tant, cenyir l'extracció a una regulació estricta era el més segur.⁶⁷ Hereu de la tradició pragmàtica dels il·lustrats de l'últim terç del set-cents, Zuaznavar evocava Jovellanos: «Acomodar a un tiempo y a un país lo que en otro país y en otro tiempo ha probado bien es la maña mas frecuente de los políticos.»⁶⁸ Curiosament, Zuaznavar va publicar aquesta obra un cop els debats a les Corts sobre el tema del comerç exterior i interior de grans s'havien tancat, per la qual cosa la seva proposta de llei de grans, més restrictiva que la de les Corts, va caure en l'oblit.

La influència de les mesures liberalitzadores de 1765

Desconeixem la incidència a Navarra de la política liberalitzadora de Campomanes i la Pragmàtica de 1765, encara que els indicis apunten que aquesta llei no va tenir repercussió. El setembre de 1765 es van obrir les Corts de 1765-1766, i la Pragmàtica no apareix esmentada entre les lleis concedides al Regne ni en el rotlle de *pedimentos de contrafueros* i de lleis els decrets dels

67. El sistema legislatiu de Navarra no passava per alt a l'autor. Decretar la lliure extracció de gra mitjançant una llei, encara que fos temporal (fins a les Corts següents), comportava el perill que transcorreguessin molts anys fins a la següent convocatòria. Si l'extracció es revelava perjudicial i el virrei o el Consell Reial la revocaven, incorrien en un contrafur. ZUAZNAVAR, *Discurso...*, 31-66.

68. ZUAZNAVAR, *Discurso...*, 119-120. Zuaznavar recollia aquest liberalisme moderat, a més de Jovellanos, de Necker, Filangieri, Melon i Forbonnais.

quals no van ser admesos.⁶⁹ En la instrucció general que aquestes Corts van deixar a la Diputació no apareix cap al·lusió a aquella, ni tampoc en els acords de la Diputació després de 1765-1766, relatius al comerç de grans. En les instruccions esmentades s'ordenava, tanmateix, que, respecte a l'extracció de grans cap a Guipúscoa, la Diputació actués d'acord amb la llei corresponent, que datava de les Corts de 1684. Entre els acords de la Diputació de 1766 n'hi ha diversos de corresponents a respostes a peticions d'exportació de grans de Navarra cap als territoris veïns, cosa que indica que es continuava sol·licitant el permís d'extracció a la Diputació. El virrei també la consultava quan es tractava d'abastaments per a l'exèrcit.⁷⁰

En el capítol de contrafurs i esmenes de greuges de les Corts de 1794-1797 es va protestar contra l'expedició de dues cèdules reials. La primera, de 22 de febrer de 1783, manava a Navarra complir la Pragmàtica de 1765, amb la qual cosa es deixava sense efecte una altra cèdula de 30 de juliol de 1769 en la qual es prohibia l'exportació de gra d'Espanya de moment. La segona, datada el 22 de juliol de 1789, exigia el compliment de l'Acte del Consell de Castella de 30 de juny d'aquell any, que retallava les llibertats de 1765. La protesta va ser atesa i aquestes cèdules van ser decretades nul·les, si bé aleshores l'obra de 1765 ja estava en franc declivi, per la qual cosa la concessió d'aquest contrafur no significava res a la pràctica.⁷¹

Sí que sabem que el 1770 el Consell Reial va emetre un *auto acordado* que Carles III va transformar en reial provisió per la qual s'ordenava la imposició de taxa a Navarra: el robo de blat, farina o pa cuit no podia vendre's a més de deu rals senzills, es prohibia l'extracció d'aquests gèneres i es manava que les compres d'aquests es realitzessin exclusivament dins de les ciutats i viles del Regne, i es dispensava tot fur o llei que hi hagués en sentit contrari.⁷² El 1773, el mateix Carles III va emetre una reial provisió amb la qual responia a un requeriment del seu fiscal a Navarra i per la qual s'ordenava que es guardés la llei que prohibia tota extracció de grans del Regne, no es rebés

69. La Pragmàtica de 1765 tampoc no apareix en la col·lecció de cèdules reials comunicades al Regne durant aquests anys, si bé és cert que en la documentació hi ha altres casos d'omissions en la documentació. La no-menció de la Pragmàtica a les Corts de 1765-1766, ni tan sols en el capítol de contrafurs, no es repeteix en les Corts de 1780-1781, la qual cosa és estranya, ja que aquesta llei era diametralment oposada a la llei de 1724-1726 que regia el comerç de grans a Navarra. En la relació de lleis originals no admeses i retirades en aquestes Corts de 1765-1766, apareix la protesta contra una reial ordre de 1762 comunicada per Esquilache al virrei i que permetia a l'arrendatari de l'excusat l'extracció de grans malgrat que els preus del blat eren superiors al límit de l'extractació marcat per la llei navarresa. En la protesta, de gener de 1766, el Regne exposava que la lliure extracció de gra estava prohibida per les seves lleis. En la rèplica, el rei adduïa que l'arrendament de l'excusat implicava la facultat del lliure tràfic d'aquests grans, però no esmentava la Pragmàtica, que permetia la lliure circulació dels grans a Espanya. Archivo General de Navarra (AGN), Reino, ll. 8, c. 1.

70. AGN, Actas de la Diputación, tom 18 (7 de gener de 1761-29 de desembre de 1766).

71. Les Corts van reclamar un contrafur per irregularitats en la sobrecarta, però reconeixien el benefici de la regulació de l'exportació de grans, i afegint que les lleis navarreses ja exercien aquesta funció, i «nada dexan de apetecer de las relacionadas en dichas Cédulas». Es refereixen a la Llei de 1724-1726 i a les anteriors (Llei 10 de 1794-1797; *Cuadernos* II, 46-47).

72. AGN, Archivo Secreto del Consejo Real, 2, feix 2, 34.

cap gènere de pa en paga de deutes fins a l'agost i el setembre, i s'obligués els tenidors de gra a tenir una botiga oberta per a la seva venda tot l'any.⁷³ El 1788 es va tornar a decretar la taxa, en els mateixos termes que el 1770. Aquell mateix any, la província de Guipúscoa va adreçar una carta al rei sol·licitant que es prohibís l'extracció dels seus grans a Navarra o s'establís una perfecta igualtat en el comerç de grans entre ambdós territoris, cosa que prova que Navarra no es va ajustar a la Pragmàtica: «*como aquel Reyno [Navarra] no se gobierna por las leyes de Castilla, no permite con arreglo á sus leyes municipales la extracción de granos a mi territorio, sino quando vistas las cosechas, se verifica haber sobrantes, y no pudiendo yo estorbar la saca de los míos para aquel reyno, se aprovecha dellos con notable perjuicio de mis habitantes*».⁷⁴ El 25 de novembre de 1788, el virrei i el Consell van acordar concedir a la ciutat de Pamplona la venda de pa cuit a qui volgués, veïns o forasters, i al preu que volgués, sense altra restricció que l'examen de qualitat corresponent, amb el convenciment que el preu no podria ser més elevat que el de les fleques públiques de la ciutat.⁷⁵ El fet que aquell mateix any el Consell de Castella només permetés introduir a Navarra 6.000 faneques de blat de les 30.000 que havia comprat a l'Aragó, prova que Navarra no estava integrada en el mercat espanyol.⁷⁶ Finalment, el 1789 el Consell Reial va ordenar que s'observessin les lleis que prohibien el tràfic i l'extracció de blat de Navarra —tot atribuint a l'exportació il·legal de blat les caresties de l'any precedent—, i va manar el compliment de les lleis antigues. El 1792 es va repetir l'ordre d'observar les lleis per evitar la sortida de gra del Regne, i el 1793 va succeir el mateix amb les lleis sobre manifestació de grans per evitar-ne l'ocultació. I el 1804 Carles IV va exigir a Navarra que no es negués a socórrer amb grans els territoris veïns.⁷⁷

En definitiva, sembla que Navarra va continuar regulant el seu comerç de grans fonamentalment mitjançant la Llei de 1724-1726, basada en altres lleis molt més antigues, sense perjudici que la Diputació concedís sovint permisos d'extracció i el virrei pogués eludir aquella llei en assumptes com ara l'abastament de tropes, presons, armada, etc. El Govern va promulgar algunes disposicions puntuals que van ser protestades a les Corts, més per la preservació dels formalismes inherents al fur navarrès que pel perjudici que podien causar a l'economia del Regne, però, malgrat aquelles, la documentació indica que els tràmits per extreure grans de Navarra van continuar sent els mateixos. Això sembla que prova certa resistència efectiva del Regne als decrets del Govern, si bé en l'assumpte dels grans el menyspreu envers les mesures liberalitzadores va ser habitual en tota la Monarquia.

73. AGN, Archivo Secreto del Consejo Real, 2, feix 2, 36. La Llei a què es refereix aquesta provisió és la Llei 8, títol 19, llibre 1 de la *Novísima Recopilación*, que datava de l'any 1567, però la prohibició de treure gra del Regne es repetia en moltes altres lleis.

74. AGN, Archivo Secreto del Consejo Real, 2, feix 2, 37 i 38.

75. AGN, Archivo Secreto del Consejo Real, 2, feix 2, 39.

76. AGN, Archivo Secreto del Consejo Real, 2, feix 2, 40.

77. AGN, Archivo Secreto del Consejo Real, 2, feix 2, 44, 45, 47 i 50.

El procés de liberalització a Navarra

Els moviments a favor de la liberalització del comerç de grans a Navarra van tenir com a marc les reunions de les Corts estamentals, l'autèntic òrgan legislatiu del Regne. Els tres braços concurrents eren: l'eclesiàstic (el primer, a diferència de Castella), poc nombrós; el militar o noble, al qual s'accedia per nomenament reial i els escons del qual eren hereditaris; i el de les universitats, representant de certes ciutats i pobles del Regne, els que tenien dret a escó a les Corts. Al segle XVIII les Corts es convocaven molt espaiades en el temps, per la qual cosa els assumptes per tramitar s'acumulaven; això feia que la durada de les reunions fos, en general, de més d'un any, cosa que explica l'absentisme de molts dels procuradors, en especial del braç noble. Les deliberacions eren secretes i el sistema de votació disposava que, per a l'aprovació d'una moció, aquesta havia de ser ratificada per cada estament separatament. Aquest fet, unit a les absències, feia que, a la pràctica, molt pocs vots decidissin una resolució final. L'estament més beneficiat per aquest sistema era l'eclesiàstic.⁷⁸ Això ens obliga a ser molt curosos en l'anàlisi de les disposicions acordades a les Corts.

PRECEDENTS: LES CORTS DE 1780-1781 I 1794-1797

El primer atac consistent a la Llei 52 de 1724-1726 va tenir lloc a les Corts de 1780-1781, quan un grup de diputats liderats per Argáiz va proposar sense èxit la realització d'una profunda reforma de les lleis de grans.⁷⁹ El preu límit per *robo* de blat, sis rals, resultava excessivament baix (deu anys enrere s'havia taxat a deu rals) i el sistema de concessió de llicències era poc àgil. Les traves a l'exportació legal de grans servien de fort esperó al contraban i a partir d'aleshores es van organitzar expedicions de desenes de cavalleries i homes

78. A les Corts de 1817-1818 hi havia convocats onze membres de l'estament eclesiàstic. Pel braç militar s'havien cridat quinze títols i vuitanta-nou cavallers, alguns dels quals acumulaven diverses crides. A l'acte d'obertura del solí hi van acudir tan sols setze cavallers. Pel braç d'universitats es van convocar trenta-dues localitats, que van aplegar en total trenta-nou diputats, dels quals alguns eren alhora convocats pel braç noble. La presidència de les Corts corresponia al bisbe de Pamplona. M. P. HUICI, *Las Cortes de Navarra durante la Edad Moderna*, Madrid, Rialp, 1963, 82-84.

79. Com s'ha dit, Argáiz va escriure anys després una memòria en la qual insistia en la seva crítica i proposava una regulació alternativa. El marquès de San Adrián també va expressar per escrit el seu rebuig a aquesta llei. Les Corts de 1780-1781 van conèixer també una altra forta polèmica, la qüestió del trasllat de duanes. És destacable el fet que molts dels partidaris del trasllat coincidissin amb els defensors de la liberalització del comerç de grans. El grup d'Argáiz representava els esforços de part de la noblesa navarresa il·lustrada d'adaptar les experiències reformistes de la Societat Vascongada. ASTIGARRAGA, *Ilustración y economía...*, lix.

armats.⁸⁰ El tema del preu límit va centrar la discussió, que es va tancar amb l'aprovació de la lliure extracció de blat fins que el preu del *robo* arribés a vuit rals, però amb una sèrie de condicions que a la pràctica van suposar l'anul·lació d'aquest acord. Els intents posteriors de conciliació van ser inútils. Tan sols es va aconseguir la llibertat dels pòsits per al seu abastament.⁸¹ Tradicionalment, en l'oposició a la reforma de les lleis de grans hi havia els pobles del nord, deficitaris en blat, i el virrei. Ambdós veien l'extracció com una amenaça d'escassetat. El braç eclesiàstic també es va oposar als canvis.

A les corts de 1794-1797 hi va haver aquest mateix debat. En el grup reformista apareixien de nou els nobles, que ja van defensar aquesta causa en el període 1780-1781. La novetat va ser el vot favorable de molts pobles;⁸² tanmateix, tampoc no van obtenir resultats. Va ser en aquestes Corts que, en el capítol de reclamació de contrafurs, es va citar l'expedició de la Reial Cèdula de 22 de febrer de 1783 que manava guardar la Pragmàtica de 1765. Aquestes Corts van rebre en nombroses ocasions les queixes de diferents localitats sobre la forta intensitat del contraban de grans que es desenvolupava en els seus termes. Tudela, fins i tot, va atribuir a aquesta pràctica un cert augment dels preus en el seu mercat.⁸³

LES CORTS DE 1817-1818

Les lleis de liberalització definitiva van arribar amb les primeres Corts que es van celebrar després de la guerra del Francès. Les convulsions de les dues primeres dècades del segle van fer que els notables de Navarra sol·licitessin la convocatòria ràpida de Corts. La invasió, l'acció de la guerrilla i l'alliberament havien provocat fortes pertorbacions en el si de la societat navarresa. La imposició de contribucions, les exaccions violentes, els serveis de bagatges que obligaven a descuidar els camps, el pillatge de soldats i partides armades, les expedicions de càstig, els motins populars, etc., havien conduït a la fallida de les hisendes locals i a l'empobriment de la població. D'altra banda, l'experiència de les Corts de Cadis i l'abolició dels furs van conduir al replantejament dels drets feudals: durant la guerra, molts camperols, aclaparats per les imposicions de l'invasor, es van negar a pagar els delmes i altres càrregues feudals. La situació

80. El contraban devia ser importantíssim en l'economia del Regne. Yanguas assenyalava que el 1816, dels balanços de les *tablas* de Navarra (registre de duanes) corresponents a l'any 1816, s'extreu que el dèficit de la balança comercial navarresa era de 13.141.268 rals de billó, resultat d'un dèficit amb França de 15.729.592 rals de billó i un superàvit amb Castella i Aragó de 864.981 rals de billó. A aquella suma, Yanguas hi afegeix una tercera part pel que s'introdueix de contraban, de manera que resulta un total de 17.521.690 rals de billó, «pero este dèficit se suple con las introducciones fraudulentas que se hacen en Castilla». J. YANGUAS Y MIRANDA, *Diccionario de antigüedades del Reino de Navarra*, Pamplona, Diputació Foral de Navarra, I, 1964 [1840], 185-186.

81. *Cuadernos...*, I, 616-618.

82. *Actas de las Cortes...*, 13, 88 i 99-106.

83. *Actas de las Cortes...*, 12, 316.

de pobresa, la sensació de la injustícia de càrregues anacròniques i les disputes per la desamortització civil realitzada per pagar la guerra, van provocar reaccions. Per als grups rectors navarresos, no hi havia cap dubte de la necessitat d'introduir reformes legislatives. D'altra banda, la presència de partidaris del liberalisme, entre ells Espoz y Mina, que fins i tot va intentar prendre Pamplona després del cop absolutista de Ferran VII, era cada vegada més sòlida i nombrosa. Per al rei, la reunió dels tres estats constituïa l'ocasió perquè el Regne li prestés jurament com a sobirà i, cosa que era molt més important, aprovés un abundant servei pecuniari i abordés l'assumpte del trasllat de les duanes a la frontera amb França. Sembla que la crisi agrària que va sacsejar Europa als anys vint del segle XIX va començar a notar-se a Navarra a partir de la collita de 1816.⁸⁴ El malestar camperol resultant de la baixíssima remuneració dels cereals, que obligava els pagesos a augments cada vegada més grans de la producció per fer front a les obligacions financeres i feudals, és darrere de la seva incorporació a les partides reialistes, encara que la idea d'una Navarra abocada a la defensa de l'absolutisme i l'atac al liberalisme és, com han demostrat treballs recents, falsa.⁸⁵ Les Corts de Navarra de 1817-1818 es van obrir el 2 de gener de 1817 i es van clausurar el 14 d'agost de 1818. Tres qüestions van centrar el solí: la liberalització del mercat de grans, el donatiu i les duanes.

EL DEBAT SOBRE EL COMERÇ DE GRANS

En la qüestió dels grans, els principals debats van ser sobre la circulació interior, ja que, atesos els testimonis sobre l'excés de gra al Regne,⁸⁶ gairebé tots els procuradors estaven d'acord en la necessitat d'actualitzar les lleis sobre l'exportació. Les actituds moderades, en tot cas, van triomfar sobre les més liberals, representades per la Junta d'Agricultura. El braç eclesiàstic va ser el més reaci a la introducció de canvis.

Aquest assumpte va remordir algunes consciències. A les Corts es rebien papers, memorials, escrits, etc., que opinaven sobre alguna de les qüestions que s'hi estaven debatent. La preocupació que alguns navarresos mostraven per la millora de l'agricultura del Regne es va manifestar en aquests papers,

84. El preu màxim del blat en la mercurial de Pamplona l'agost de 1816 va ser, segons Arizkun, de 15,94 rals navarresos per *robo*, preu que no es tornaria a conèixer fins al febrer de 1836. El preu mínim de la dècada en el mercat pamplonès es va assolir el febrer de 1819, i va ser de 5,31 rals navarresos per *robo*. Amb la resta de cereals, el procés va ser el mateix. ARIZKUN, *Series navarresas...*, 57-58.

85. R. DEL RÍO, *Orígenes de la guerra carlista en Navarra (1820-1824)*, Pamplona, Govern de Navarra, 1987, 34-37.

86. A les Corts arribaven amb bastant assiduitat oficis del virrei amb sol·licituds d'extracte de gra per part tant de particulars com de localitats foranes. Les peticions d'extracció de blat sobre les quals les Corts van informar de manera favorable sobrepassarien els 150.000 *robos*, la qual cosa, efectivament, fa pensar en l'existència d'un sobrant no menyspreable.

alguns dels quals es van llegir en les sessions ordinàries. L'estructura d'aquests memorials, la majoria redactats per clergues, era bastant regular: assenyalaven la prostració en la qual es trobava la classe pagesa a Navarra i proposaven diversos mitjans per a la seva rehabilitació, recorrent gairebé sempre a l'autoritat d'economistes i agrònoms reconeguts: Smith, Say, Jovellanos, Rozier, Arriquibar, etc. Els memorials reflectien l'oposició d'interessos, tant entre els diferents grups socials com entre els diversos pobles i les diverses comarques del Regne. Així, les valls del nord van escriure sol·licitant la veda absoluta d'extracció de blat durant un any i insinuant la presència de monopolistes de grans. Un altre autor reconeixia que a Navarra hi havia un elevat excedent de blat que feia desaparèixer els contrabandistes i monopolistes secrets, per la qual cosa advocava per la prohibició de l'extracció, i aduïa a favor d'aquesta «*la exaltación de animos*» del poble en conèixer que el Congrés permetia l'exportació de gra.⁸⁷

La gran majoria dels memorials que conservem d'aquestes Corts no són prohibicionistes i es mostren favorables al lliure comerç com a mesura per al progrés de la classe pagesa i el foment de l'agricultura. Aquests papers expliquen que els pagesos es van veure obligats a comprar car per al seu abastament i a vendre les seves collites immediatament després de la recol·lecció per poder pagar els seus deutes, per la qual cosa n'obtenien un preu molt baix i es quedaven sense gra per a la sembra, de manera que havien de demanar nous préstecs.⁸⁸ A més, havien de satisfer el delme i les contribucions a l'Estat.⁸⁹ D'aquesta manera, el blat quedava a les mans dels grans propietaris i comerciants i arrendataris de grans. Per a molts d'aquests autors, la causa d'aquesta situació era la impossibilitat del tràfic lliure de cereal, culpable de les fortes oscil·lacions dels preus al llarg de l'any, cosa que perjudicava la immensa majoria de la població, que havia de comprar gairebé diàriament al mercat. La situació regularment excedentària de Navarra empenyia el preu molt cap a la baixa en el temps de la recol·lecció, la qual cosa desanimava el cultiu. El lliure comerç de grans evitaria l'oscil·lació de preus, ja que compensaria la demanda i l'oferta, augmentaria el poder adquisitiu dels pagesos, així com les rendes de la terra, i incentivaria la producció de cereal i l'augment de la població. La lliure exportació permetria donar sortida

87. AGN, Tablas, lligall 8, capsa 11.

88. Existia una llei que obligava que els cobraments fets en blat s'acordessin al preu d'aquest el dia de Tots Sants (Llei 37 de Corts de 1757, reformada en la Llei 73 de talles a les Corts de 1765-1766). Però els prestadors n'eludien el compliment, com reconeix aquesta mateixa Llei 73 i ho denuncien diversos memorials. *Cuadernos...*, I, 536; AGN, Tablas, lligall 8, capsa 13.

89. Cap d'aquests memorials no qüestionava el dret eclesiàstic de cobrar el delme. Això no era estrany, ja que la majoria dels seus autors eren eclesiàstics, però no concordaven amb el sentiment d'àmplies capes de la pagesia navarresa, que estaven començant a ser molt reticents al pagament d'aquesta càrrega i d'altres drets feudals, atesa la seva penosa situació després de la guerra. J. DE LA TORRE, *Lucha antifeudal y conflictos de clases en Navarra, 1808-1820*, Bilbao, Universitat del País Basc 1992, 119-135.

a l'excedent, equilibraria la balança exterior navarresa i, a més, seria una mesura solidària envers la resta de territoris de la Monarquia. Alguns completen el seu ventall de remeis per a l'agricultura navarresa amb recomanacions d'un altre tipus: la necessitat de protegir els camps, el foment de l'educació dels pagesos, la creació d'una càtedra d'agricultura, etc. El memorial més complet va ser, sens dubte, el remès per la Real Sociedad Económica de los Deseos del Bien Público de Tudela, que destil·lava un pensament il·lustrat hereu dels temps de San Adrián.⁹⁰

L'INFORME DE LA JUNTA D'AGRICULTURA

Va ser una institució de les Corts mateixes la que va anar més lluny en la sol·licitud de l'obertura comercial del gra navarrès: la Junta d'Agricultura, l'informe de la qual, llegit el 20 de maig de 1817,⁹¹ va desencadenar tot un seguit de debats. La Junta partia del fet que el comerç actiu de Navarra consistia només en l'extracció d'alguns productes agraris. I partint d'aquest raonament, sol·licitava la completa llibertat de comerç. Presentava en suport seu la *Breve descripción* d'Argáiz (1788-89).⁹² L'informe de la Junta mencionava que aquesta s'havia documentat amb les obres dels millors economistes, les doctrines dels quals s'apuntaven en el text d'Argáiz, així com les dels que havien escrit sobre la matèria posteriorment, Jovellanos, Say i Jaumeandreu, que «convencen de la necesidad que hay en establecer el comercio libre de granos, y la abolicion de la tasa y tanteo, permitiendose á todo comerciante hacer con este genero las mismas especulaciones que con otro cualquiera».⁹³ Amb la Junta, hi va

90. AGN, Agricultura, lligall 3, capses 12 i 16.

91. Els membres de la Junta, si hem de jutjar pel seu informe, devien ser majoritàriament favorables a la liberalització absoluta del comerç de grans a Navarra. Dels seus dos membres eclesiàstics, l'abat de La Oliva tenia uns interessos agraris importants, ja que el monestir posseïa abundants terres. Entre els nobles, hi havia Javier María Argáiz, fill de Francisco Javier Argáiz, acèrrim partidari de la lliure extracció, el qual va facilitar a la Junta l'obra del seu pare. El senyor d'Aoiz defensava la necessitat de les reformes econòmiques, igual com el marquès de Vesolla, membre de la Sociedad Vascongada i militant liberal. Respecte als diputats de les universitats, segurament els síndics d'Estella, Olite, Corella, Cáseda i Artajona defensaven la liberalització, ja que pertanyien a poblacions agrícoles. En canvi, el síndic de la vila d'Echalar, fronterera amb França, devia ser més reticent, ja que el seu poble depenia de les compres de cereal.

92. La Junta considerava que l'escassetat de 1789 va ser ocasionada «mas que por la corta cosecha de aquel año, por las leyes que nos gobiernan de tasa, tanteo y prohibitivas para su extraccion» (AGN, Tablas, lligall 8, capsa 25). Aquesta idea era oposada a la d'Anzano, el qual considerava que la carestia de 1789 a Castella es devia a l'extracció de cereal a França. ANZANO, *Ensayo...*, iii-iv.

93. La Junta defensava l'equiparació del gra amb qualsevol altra mercaderia, contràriament a la tradició, i la dignificació de l'ofici de tractant de grans, odiós a la societat perquè requereien en ell les acusacions populars d'usura i especulació amb un bé de primera necessitat. AGN, Tablas, lligall 8, capsa 25.

col·laborar activament Valentín de Foronda, el qual, prenent el model dels Estats Units, assenyalava que en aquesta nació no hi havia cap llei restrictiva de l'exportació de gra, i tot i això creixia en riquesa i població.⁹⁴ Per tot això, la Junta entenia que la lliure extracció de grans seria una font de riquesa per al Regne, ja que fomentaria el cultiu i augmentaria les collites, i el lliure comerç interior també reportaria altres beneficis.⁹⁵ La proposta de la Junta consistia en la lliure extracció de grans cap als altres Regnes d'Espanya i, seguint Say, per evitar una extracció excessiva, una imposició a l'exportació de gra a l'estranger (França) quan aquest arribés a un preu determinat.⁹⁶ La Junta apuntava que l'increment de la viticultura a Navarra, principal branca d'exportació, es devia al fet que la seva extracció era lliure, ja que no hi havia ni tempteig ni taxa del vi, i considerava que aquestes mesures tindrien efectes similars en el blat. Amb aquest exemple, plantejava també la conveniència del trasllat de les duanes. En definitiva, la Junta va ser l'element més avançat en la defensa d'una llibertat de comerç gairebé total.

94. D'aquesta manera continuava Foronda la seva estreta relació amb la política navarresa, iniciada amb la seva intervenció en els debats sobre el trasllat de duanes en el període 1780-1781, en el grup d'Argáiz. L'interès de Foronda pels assumptes del Regne arrencava de la seva vinculació amb els Vidarte, comerciants pamplonesos a la família dels quals pertanyia la seva esposa. Foronda creia que Navarra s'hauria d'integrar econòmicament amb les Vascongades. El 1815, per la seva defensa de la Constitució, va ser confinat a Pamplona, on va poder influir en els assumptes públics gràcies als Vidarte, tres membres dels quals van intervenir en les Corts de 1817-1818. Barrenechea considera que la intervenció de Foronda a la Junta d'Agricultura, dins d'un consistent corrent liberal, no va ser un fet aïllat, sinó que aquest va continuar en contacte amb les comissions de les Corts i «influyendo en la normativa liberal emanada de las mismas». Per a aquest autor, la Junta va representar les actituds més liberals en el comerç de productes agraris. J. M. BARRENECHEA, «Estudio preliminar», FORONDA, *Cartas...*, xlv-lxvii; J. M. BARRENECHEA, J. ASTIGARRAGA i E. LLUCH, «Valentín de Foronda en Navarra y el proyecto de traslación de aduanas de Berriechea y Zarigaiz (1781)», *Príncipe de Viana, I Congreso...*, 204-213.

95. AGN, Tablas, lligall 8, capsa 25.

96. La proposta de la Junta era concretament la següent:

Preu dels cereals i recàrrec per a la seva exportació a França (en robos)					
Blat		Blat de moro i sègol		Ordi i civada	
Preu	Recàrrec	Preu	Recàrrec	Preu	Recàrrec
10 rs. fs.	19 mrs.	8 rs. fs.	19 mrs.	5 rs. fs.	9 mrs.
12 rs. fs.	1,5 rs. fs.	10 rs. fs.	1 rs. fs.	6 rs. fs.	28,5 mrs.
14 rs. fs.	4 rs. fs.	14 rs. fs.	3 rs. fs.	7,5 rs. fs.	2,5 rs. fs.
16 rs. fs.	6 rs. fs.	16 rs. fs.	4 rs. fs.	8 rs. fs.	3 rs. fs.
> 16 rs. fs.	Prohibició	> 16 rs. fs.	Prohibició	> 8 rs. fs.	Prohibició

Fonts: AGN, Tablas, lligall 8, capsa 25. Abreviatures: rs. fs.: rals forts; mrs.: *maravedís*.

Observeu que la qüestió de l'exportació de grans del Regne sempre feia referència a l'extracció del gra, independentment de la seva destinació. La proposta de la Junta suposava que a la pràctica el comerç exterior de grans sigui era lliure, ja que la immensa majoria del gra s'enviava a altres territoris de la Monarquia. La seva posició era, per tant, francament lliurecanvista.

EL DICTAMEN DE LA UNIVERSITAT DE SALAMANCA

La falta d'un acord general en els debats i, especialment, l'actitud del braç eclesiàstic, que dubtava de la licitud de les reformes lliurecanvistes,⁹⁷ van moure les Corts a sol·licitar l'opinió del claustre de la Universitat de Salamanca, el dictamen de la qual es va mostrar molt favorable a la llibertat del comerç de grans, tant l'exterior com l'interior.⁹⁸ El *Dictamen* establí que «el comercio es por su naturaleza libre, general, y no circunscripto á objetos, ni personas, ni países determinados». La lliure circulació promou l'agricultura, cosa que fa disminuir el risc d'escassetats, i és útil a pagesos i propietaris. Les providències destinades a abaratir els preus no aconsegueixen sinó retreure la producció.⁹⁹ Uns preus dels grans més alts, conseqüència de la lliure circulació, resultarien beneficiosos per a la classe pagesa. La justícia exigeix que el gra es vengui a un preu raonable, el qual està determinat únicament per la lliure concurrència. Els perills de monopoli i de desproveïment no tenen raó de ser; el primer, per la naturalesa mateixa d'aquesta mercaderia; i el segon, perquè, malgrat l'existència de lleis prohibitives, l'experiència acreditava que aquestes eren eludides contínuament. Per això la Universitat proposava que es promulgés una llei que permetés l'extracció.¹⁰⁰ I conclouia que la causa primera de la decadència en la qual es trobava la nació era la falta de circulació entre les províncies, per la qual cosa era necessari el concurs de comerciants autoritzats per la llei i experimentats.

Apuntats tots aquests avantatges del lliure canvi, apareix de nou la tradició il·lustrada de Galiani-Necker: «El juicio práctico de si en cierta y determinada situación de una nacion ó reyno la libre circulación causará mayores bienes que males, depende enteramente de las circunstancias físicas, políticas y económicas, en que se ballare; y no pertenece á las reglas de la moralidad, sino á las de la prudencia política.»¹⁰¹ Per tant, cada govern hauria d'establir les lleis que considerés pertinents sobre això en cada temps i lloc concret.

97. Així ho manifestava el memorial firmat el 14 de maig de 1817 pel *procurador de los labradores*. AGN, Agricultura, lligall 3, capsa 14.

98. Els redactors d'aquesta memòria van ser Ayuso y Navarra, Martín Hinojosa, A. Zeferino de la Mota i José Mintegui. Excepte el tercer, els altres formaven part de la facció més «progressista» del claustre de Salamanca. Dec aquesta informació al Dr. Ricardo Robledo.

99. *Dictámen del gremio y claustro...*, 9-15. Després de desmuntar els arguments dels enemics de la llibertat de comerç, el Dictamen rehabilita la figura de Campomanes: «Véase ahora, pues, si no hablaba con harta justicia y sólidos fundamentos el señor conde de Campomanes, quando con referencia á estas disposiciones, decía que los venideros tendrán dificultad en creer que hayan existido nuestras leyes annonarias.»

100. «Y puesto que sería perjudicial, y casi inasequible el impedir que salga fuera del Reyno el grano sobrante; ¿no será mas conforme á la razon, mas conveniente al Reyno, y mas ventajoso á su agricultura, que la extraccion se haga por medio de un comercio franco, autorizado por una ley permanente [...]», *Dictámen del gremio y claustro...*, 24.

101. *Dictámen del gremio y claustro...*, 27.

Així i tot, la de Salamanca manté la seva devoció per la llibertat tot assenyalant que polítics i economistes aplaudeixen gairebé unànimement els sistemes de llibertat il·limitada i que és innegable que les nacions amb sistemes de lliure comerç han experimentat menys caresties que les que han estat tancades a la circulació. Aquest document va servir per conciliar posicions, ja que pocs dies després les Corts van consensuar un *pedimento de ley*.

LA LLEI 98: SOBRE EL COMERÇ INTERIOR DE GRANS I L'EXTRACCIÓ D'AQUESTS

Finalment, les Corts van acordar sol·licitar una llei que abolís les traves al comerç interior dels grans i oferís facilitats a l'exportació d'aquests. Després d'una sèrie de rèpliques i contrarèpliques entre les Corts i el virrei, el *pedimento* es va transformar en la Llei 98 de 1817-1818, la qual atorgava la lliure extracció dels grans sempre que aquests cotitzessin a un preu no superior als quinze rals forts el blat (o disset la farina), onze rals forts el blat de moro i el sègol, i deu rals forts l'*ordio*, l'ordi i la civada. Els preus de referència serien els de les places de Pamplona i Estella per al blat, de Pamplona per al blat de moro i el sègol, i de Pamplona, Estella i Tudela per als altres tres productes. Assolits aquests preus màxims, el virrei i el Consell Reial despatxarien una provisió perquè no es tragués més cereal. Respecte al comerç interior, també se n'atorgava la llibertat, encara que el virrei deixava clar el seu escepticisme respecte als avantatges del lliure comerç, per la qual cosa es va guardar per a si mateix i per al Consell la facultat de suspendre'l si hi havia qualsevol indici, per petit que fos, que hi havia inconvenients, els quals quedaven a la seva discreció, encara que havia d'escoltar la Diputació.

En el *pedimento de ley*, de tall molt reformista, els tres estats reconeixien que les restriccions al comerç de les produccions d'un país causaven la seva ruïna: si existien excedents sense sortida, els preus queien i la producció es desanimava. Les Corts sol·licitaven l'absoluta llibertat del comerç interior de grans i una extracció limitada per uns preus màxims molt amplis, i que la Diputació vetllés per evitar la possibilitat d'una escassetat. En la resposta al *pedimento*, el virrei va acceptar la petició relativa al comerç exterior amb una modificació mínima i va concedir el lliure comerç interior, però mantenint certes restriccions: prohibia que els compradors emmagatzemessin cereals, que es formessin companyies i l'activitat dels acaparadors. Quedaven en vigor certes lleis relatives als arrendataris de grans i als préstecs en gra.¹⁰² Amb aquestes restriccions, el virrei volia evitar el perill dels monopolis i les especulacions,

102. *Cuadernos...*, II, 343-344. Es refereix a les conegudes lleis per evitar que el pagès pagués els seus deutes amb un blat completament infravalorat després de la collita. Hi va haver intents de posar fi a aquests préstecs usuraris, però les lleis eren burlades a través de contractes que les defraudaven.

que podrien provocar escassetat i desordres.¹⁰³ Respecte a l'exportació, el virrei era sabedor que, en cas de conflicte, podria tancar l'extracció. Els diputats van contestar insistint en les seves peticions de llibertat de comerç interior amb arguments coneguts: el lliure comerç interior regularia els preus gràcies a la concurrència. A més, la llibertat interior era complementària de la d'exportació: si aquella no es concedia en tota la seva amplitud, podria ocórrer que s'extragués del Regne en un any abundant gra que podria tornar a un preu molt més alt si es produïa una carestia immediatament després. A continuació, la rèplica abordava les reserves del virrei: desmentia, basant-se en la *Ley agraria* de Jovellanos, el perill del monopoli de grans: aquest «*solo se desvanece con la concurrència, hija de la libertad, la que no puede subsistir con trabas ni restricciones*». Les prohibicions d'emmagatzemar, de reunir capitals, etc., feien retraure els comerciants honrats i deixaven el mercat obert als defraudadors. Els acaparadors, d'altra banda, no eren sinó mitjancers entre el pagès i el comprador, i eren útils a la societat: el lucre excessiu n'atrauria un major nombre; la seva concurrència els impedia vendre molt car i amb grans marges, i —seguint les màximes de Say sobre la divisió del treball— eren més eficients. El Regne també advocava per la llibertat del lloc de venda i per la concessió, als arrendataris de grans decimals i dominicals, de les mateixes franqueses que als altres comerciants de grans.¹⁰⁴

L'allau de raonaments va fer que el virrei cedís en alguns aspectes, encara que continuava sent reticent a concedir tants beneficis de la llibertat. Per aquesta raó va continuar reservant per a si mateix i per al Consell Reial, escoltant la Diputació, la facultat de prohibir el lliure comerç interior o d'imposar a aquest les condicions que considerés oportunes; en aquests casos, quedarien vigents les lleis sobre els arrendataris de grans decimals, dominicals i altres, i les que concernien a qui lliuraven gèneres a termini i que havien de ser cobrats en gra.¹⁰⁵ Novament, el Regne va contrareplicar insistint en la llibertat interior total: davant de les condicions restrictives, l'activitat dels comerciants es retrauria. Els tres estats van fer una nova proposta en la qual acceptaven la suspensió de la llibertat de comerç, amb l'acord del virrei i de la Diputació, però hi incloïen un afegit segons el qual els tenidors de grans havien de poder disposar-ne «*con la misma libertad que todo propietario dispone del trigo de sus rentas*».¹⁰⁶ Tanmateix, el virrei no va transigir i va donar per bo el que s'havia establert anteriorment. La Llei 98 va ser expedida a títol temporal fins a les Corts següents, que es van celebrar els anys 1828 i 1829, les quals van

103. El temor del virrei al monopoli i l'especulació tenia motius. Usunáriz assenyala que l'administrador del comte d'Ablitas emmagatzemava els fruits des de l'agost fins al maig, data en la qual informava el comte dels preus perquè aquest decidís què s'havia de fer. L'administrador del marquès de Cadreita informava mensualment el marquès dels preus. J. M. USUNÁRIZ, *Nobleza y señorios en la Navarra Moderna. Entre la solvencia y la crisis económica*, Pamplona, Eunsa, 1997, 53-54.

104. *Cuadernos...*, II, 344-349.

105. *Actas de las Cortes...*, 17, 334-343.

106. *Cuadernos...*, II, 349-351.

decidir convertir-la en perpètua *por haber acreditado la esperiencia su utilidad, y que son estables y permanentes las causas que motivaron su sanción*.¹⁰⁷

Per tant, les Corts de 1817-1818 van trencar les tradicionals traves al comerç de grans, restringit per lleis i disposicions distorsionadores del mercat. Això era resultat de la confluència d'interessos econòmics amb cert afany il·lustrat de llibertat, en una conjuntura econòmica de descens dels preus agraris que perjudicava tant cultivadors com rendistes i delmers, aquests dos últims molt ben representats en el soli. Lluch assenyala que una característica essencial de la liberalització de 1817-1818 és que revalida una legislació que ja havia estat promulgada a l'Espanya de Campomanes (encara que tingués molts problemes els anys següents) en un context depressiu i no alcista. L'existència certa de sobrant en el Regne explicaria la inclinació dels diputats a obrir les fronteres al blat navarrès.¹⁰⁸ Entre el posicionament reformista de la majoria dels representants dels tres estats es distingia la inclinació liberal de la Junta d'Agricultura, animada per Foronda, francament favorable a la llibertat econòmica i que acabarà derrotada, i la influència d'alguns autors, especialment de les teories de la *Ley agraria* de Jovellanos, molt citat a les Corts. La Llei 98 representava la moderació tradicional il·lustrada, en la línia intervencionista del mercantilisme liberal de Galiani, Necker i d'altres, que va defensar bé els interessos dels propietaris navarresos, ben representats en el soli. L'inici del descens dels preus agraris començava a percebre's, cosa que no podia ser aliena a les decisions del grup propietari a les Corts. El virrei es va encarregar de contenir la liberalització. Tanmateix, aquesta va haver d'afrontar obstacles que en reduïen l'efectivitat, com ara el no-aixecament dels privilegis de certs vincles de venda de pa o el cas de les exportacions de gra de la vila de Mendavia.¹⁰⁹

LES ALTRES REFORMES

Les Corts de 1817-1818 van abordar grans reformes legislatives, reveladores tant d'un tarannà il·lustrat com de la presència d'un canvi en la perspectiva econòmica dels seus membres. Els canvis en la normativa econòmica tendents a la liberalització de les activitats econòmiques van ser importants: es van limitar els *mayorazgos*, es van liberalitzar les activitats industrials i comercials —amb la qual cosa es desmuntava la tutela gremial—, es van abolir les corporacions de les *mestas*, es va derogar la potestat dels municipis d'assenyalar alguns preus i la prohibició d'un comerç determinat (quincalleria, revenda de bestiar, exportació de fusta, carbó, carn...) i es va prohibir l'exacció de les estimes municipals als venedors. Es va consolidar la protecció de la propietat (hi-

107. La llei que va establir la seva perpetuïtat va ser la Llei 57 de Corts de 1828-1829. *Cuadernos...*, II, 519.

108. E. LLUCH, «Introducción», J. M. BARRENECHEA, *Valentín de Foronda, reformador y economista ilustrado*, Vitòria, Diputació Foral d'Àlaba, 1984, xvii-xviii.

109. *Actas de las Cortes...*, 18, 359-360; AGN, Tablas, lligall 8, caps 49.

poteques, prescripció de censos, abolició d'alguns drets de tempteig, establiment de la forma del servei de bagatges, custòdia dels camps...) i es van eliminar traves per a la contractació de mà d'obra. Un capítol especial va ser la Llei 101, que va validar les alienacions de béns propis fetes pels pobles durant la guerra.¹¹⁰ Finalment, es van formular mesures educatives i de salut pública i es va abolir l'ús del turment en els processos judicials. Alguns autors han assenyalat la forta presència d'elements liberals a les Corts de 1817-1818. Efectivament, en el solí hi va haver diputats liberals, però aquests no eren nombrosos i no es pot parlar de triomf de les actituds liberals. Pocs dels assistents a aquestes Corts es van revelar liberals actius durant el Trienni, mentre que bastants més van aparèixer entre els militants absolutistes.¹¹¹

Conclusions

Qui i quines idees van influir en aquests canvis? Els procuradors de les Corts, artífexs del canvi legislatiu, no van ser un grup de pensament homogeni, i les seves diferències ideològiques i d'interessos van quedar patents en les discussions. La presència de l'ideari il·lustrat és manifesta en els documents de les Corts i en moltes de les lleis aprovades. El corrent reformista il·lustrat ja havia estat important en la convocatòria de 1780-1781. En el període 1817-1818 no s'han de buscar posicions gaire innovadores, sinó més aviat el convenciment que, atès l'estat del Regne, les reformes eren necessàries per aconseguir la salvaguarda de l'organització estamental, sense oblidar, sens dubte, els interessos econòmics i comercials d'amplis cercles, més importants en cultius com el vitícola que en el de cereals. A Navarra hi va haver alguns aldarulls i revoltes populars per qüestions com ara la desamortització civil feta durant la guerra o l'exigència de nobles i clergues de presumptes impagaments de càrregues feudals i delmes durant aquells anys. Així mateix, hi va haver liberals, com mostren les gruixudes llistes de represaliats de 1823, però no es trobaven entre els convocats a Corts. Tanmateix, hem de pensar que el liberalisme econòmic de molts dels procuradors, influïts per autors i idees que s'obrien pas des de mitjan segle XVIII, però molt més convençuts pels seus interessos

110. Només un síndic va protestar contra aquesta norma, i tan sols en part. *Actas de las Cortes...*, 18, 470. De la Torre estima que aquest desbloqueig del mercat de terra provocat per la guerra va suposar una gran oportunitat d'inversió, alhora que va originar tensions socials a causa del control i l'ús d'aquesta forma feudal de possessió i tinença de terra. Entre els compradors, creditors de municipis, no van faltar abusos i compres a preus molt baixos. A les Corts també es va presentar un projecte de llei per a la redempció de censos i *pechas*. USUNÁRIZ, *Nobleza y señoríos...*, 182.

111. Dels set membres de la nova Diputació nomenada a les Corts, només un era liberal declarat: Pedro C. Ligués, vocal de Cintruénigo, que va ser cap polític de Navarra el 1820. Entre els diputats de 1817-1818, només sis o set apareixien entre els liberals els anys 1820-1823. Sí que és cert, tanmateix, que hi va haver influència de sectors liberals, com el grup de Foronda i alguns dels Vidarte.

econòmics en una conjuntura difícil que exigia mesures poc timorates, no es corresponia en absolut amb el liberalisme polític que van professar molt pocs diputats, el qual tenia unes implicacions molt més serioses, com es va comprovar dos anys després. En tot cas, la configuració del pensament i les motivacions econòmiques de les classes rectores de Navarra és complexa i no obeeix a models únics. Navarra va viure, a començaments del segle XIX, una sèrie de tensions articulades en diversos nivells: la concepció econòmica, en la qual la majoria dels diputats estaven d'acord en la necessitat de liberalitzacions; l'enfrontament politicoideològic entre les tendències liberals i les absolutistes més o menys moderades, i la secular controvèrsia entre el govern i les institucions forals, que tenia la seva plasmació en aspectes com ara els debats duaners. Hi hem d'afegir el secular antagonisme social entre poderosos i necessitats, plasmat en el qüestionament dels drets feudals i la pugna pel domini de la terra. En el procés de les Corts es van fondre, per tant, raons econòmiques, ideològiques i polítiques,¹¹² i un particular sistema de votació. La perversió d'aquest sistema mereix un comentari: per aprovar una resolució es necessitava el vot favorable de cada estament separatament, la qual cosa conferia un enorme poder als diputats eclesiàstics, molt poc nombrosos. Això quedava reforçat amb l'enorme cost que suposava assistir a les sessions d'unes corts que duraven més d'un any i mig i que només interrompien la seva activitat uns dies a l'estiu, per la qual cosa molts dels qui hi eren convocats no hi assistien.¹¹³ Les decisions, per tant, depenien de molt pocs vots.

Aquestes qüestions s'han de tenir en compte a l'hora d'estudiar els canvis que es van produir a les classes rectores navarreses en l'assumpte del comerç de grans amb relació a les convocatòries de corts anteriors en les quals les propostes de reforma van ser avortades. La liberalització del comerç de grans a la Navarra de la postguerra era considerada una necessitat, davant de l'evidència de l'excedent que quedava al Regne i l'inici de la crisi agrària europea. Els interessos agraris no eren aliens als diputats, ja que entre aquests hi havia molts latifundistes (abats i nobles), arrendadors de grans i comerciants.¹¹⁴ La tradicional resistència del virrei a aquesta obertura es va relaxar. Aquest, tot i que mostrava la seva desconfiança envers el sistema de lliure mercat, reconeixia la necessitat d'aixecar les restriccions al comerç de grans. El dictamen de la

112. La inexistència d'adscripcions unívokes en les elits navarreses es palesa en les posicions d'alguns procuradors. D'aquesta manera, trobem diputats liberals embrancats en la defensa dels seus drets feudals, com el marquès de Vesolla; actituds lliurecanvistes combinades amb una aposta obtusa per l'absolutisme; o una la defensa a ultrança de les particularitats forals del Regne que va fer el liberal Yanguas.

113. El maig de 1818, en plena discussió de l'assumpte de les duanes, es va decidir convocar els diputats absents que havien assistit a la primera resolució sobre el tema, i va resultar que faltaven quatre membres del braç eclesiàstic, vint-i-un del noble i setze del de les universitats. *Actas de las Cortes...*, 18, 438-439. Molts dels convocats, gairebé sempre del braç noble, no hi acudien perquè residiren fora del Regne o per desinterès, com és el cas del duc d'Alba, que era el comte de Lerín i el president del seu estament.

114. Usunáriz en mostra alguns casos, però cenyint-se només a les distincions. USUNÁRIZ, *Nobleza y señoríos...*

Universitat de Salamanca era declaradament lliurecanvista, i la Junta d'Agricultura va anar molt més lluny, però no va aconseguir imposar les seves propostes. L'obsolescència de la Llei 52 de 1724-1726 era manifesta, i més després de l'experiència de la Pragmàtica de 1765 i de Cadis.

Els primers intents reformistes de 1780-1781 van ser fruit del grup d'Argáiz, que, vinculat a la Sociedad Bascongada i per mitjà de San Adrián, a la Tudelana, va mostrar una vocació exportadora buscant donar sortida a l'excedent de grans del Regne. Els simpatitzants d'aquest grup eren els nobles i alguns pobles representants de les comarques agrícoles més puixants, del centre i el sud del Regne. Els seus interessos eren, per tant, pròxims als dels colliters (a qui Argáiz considerava els vertaders defensors del jornalero) que produïen amb orientació al mercat. Eren, a més, partidaris del trasllat de les duanes i de la integració econòmica d'Espanya, cosa que faria que els productes navarresos es veiessin lliures de la penalització a què eren sotmesos en la seva entrada a Aragó i Castella.¹¹⁵ Enfront d'aquests se situaven la majoria dels representants dels pobles. Alguns, els del nord, consideraven necessari el fre a l'extracció de blat; i altres, els fronterers, es beneficiaven del contraban. L'actitud de l'estament eclesiàstic era complexa. Els abats d'Irache i de La Oliva, grans senyorius eclesiàstics ubicats en zones amb riquesa agrària, es trobaven en el bàndol exportador, mentre que els de Leyre, Urdax i Marcilla, i el prior de Roncesvalles, es van declarar en contra de l'exportació. Les raons d'aquesta divisió poden ser moltes, però sembla clar l'interès dels primers en la comercialització agrària.¹¹⁶ En les corts següents, de 1794-1797, es van repetir els mateixos arguments, militants i resultats.

L'aspecte més conflictiu d'aquest assumpte durant el període 1817-1818 va ser el de la circulació interior del gra. Finalment, els procuradors van sol·licitar-ne al virrei la llibertat total. Les Corts demanaven llibertat per emmagatzemar, reunir capitals i formar companyies comercials, posar cartells per comprar, actuar els acaparadors i mitjancers, vendre en qualsevol lloc, procedir lliurement els arrendataris i administradors de grans, i tornar els préstecs fets als agricultors mitjançant pactes, sense cap llei restrictiva. És a dir, promovien canvis molt substancials. En la primera rèplica al virrei van arribar a dir que no veien cap perill a deixar la feina i el producte de l'agricultor en «*libertad absoluta*».¹¹⁷ Els arguments que adduïen les Corts en les rèpliques ens donen una idea

115. Durant el període 1780-1781, el partit oberturista i el favorable al trasllat de les duanes coincidien en la seva nòmina, però això no va ocórrer en el període 1817-1818, quan molts partidaris del lliure comerç de grans van votar en contra del trasllat de les duanes. Potser la defensa dels furs va pesar més que els interessos agraris —vitícoles i bladers— dels pobles del sud i dels colliters, ja que el trasllat es veia com una claudicació davant del Govern central.

116. Usunáriz, basant-se en el *Nomenclátor* de Floridablanca de 1789 i en el *Diccionario* de la Real Academia de la Historia de 1802, assenyala que el senyoriu de La Oliva tenia una extensió de 124 hectàrees i comptava amb una població de 846 habitants; Irache tenia 140 habitants; (l'autor no en diu l'extensió, però no devia ser petita); Roncesvalles tenia 14,5 ha i 150 habitants; Urdax, 5,3 ha i 534 habitants (ambdós corresponien a la vila de Zugarramurdi); i Leyre, 79 habitants (tampoc no consta l'extensió d'aquest senyoriu). Aquests tres últims eren al nord, més pobre. USUNÁRIZ, *Nobleza y señoríos...*, 29.

117. *Cuadernos...*, II, 349.

dels seus posicionaments: els diputats apostaven per la llibertat de comerç com la manera d'incrementar la demanda durant l'època de la collita, elevant els preus, i augmentar l'oferta en els mesos de soldadura, abaixant-los. Això s'havia de fer amb el concurs dels comerciants, moguts pel seu interès personal (el tema del pas de l'interès personal al col·lectiu és recurrent). El monopoli no suposaria cap perill, sinó que les mesures contra aquest el fomentaven. És a dir: exercici del comerç sense cap trava. Per la seva banda, l'aixecament de les restriccions a l'exportació no va suscitar cap reticència. Una clau interessant d'aquest fet podria ser el contraban, del qual tan sols hi ha testimonis conforme era molt abundant i ben organitzat. Potser la seva rendibilitat havia disminuït i l'aventura ja no compensava —cal recordar, a més, que el Regne disposava d'una abundant presència de tropes.

En aquest procés de liberalització hi va haver una clara influència il·lustrada: els autors del segle XVIII eren ben coneguts i van ser molt citats, i l'herència d'Argáiz i de San Adrián hi va ser present. En el període 1817-1818, les obres de Say i Smith ja circulaven per Espanya, però aquests autors gairebé no van ser esmentats a les Corts navarreses: Say apareixia en el programa de la Junta d'Agricultura juntament amb Jaumeandreu i Jovellanos, així com en les rèpliques de la Llei 98, i Smith va aparèixer en algun memorial. L'experiència de Cadis, silenciada en els documents de les corts, també va tenir el seu paper en aquest procés de liberalització. En tot cas, les dosis d'ideari lliurecavista que podrien trobar-se darrere d'aquest procés de transformacions, quedaven eclipsades per l'evolució dels esdeveniments, que feia imperioses les reformes econòmiques. Les dificultats de la postguerra facilitaven la percepció dels avantatges del lliure comerç, ja que en aquell moment s'estava liberalitzant el mercat de la terra (venda de béns comunals, lleis de *mayorazgos*) i el teló de fons eren la fam de terres i el conflicte entre senyors i camperols pel domini de la terra, derivat de la redempció de *pechas* (tributs personals) i de l'intent dels senyors de transformar-les en arrendaments.¹¹⁸ Això no era sinó el pas de la propietat feudal a la propietat burgesa, pel qual la jurisdicció donava pas a altres interessos molt més prosaics. Sembla que els únics inconvenients que es veien en aquesta transformació procedien de l'estament eclesiàstic, els arguments d'il·licitud moral del qual van ser desmuntats per la Universitat de Salamanca. Els diputats d'aquest grup eren grans senyors amb interessos agraris, per la qual cosa els seus motius no podien oblidar el pragmatisme; possiblement els seus privilegis es veurien perjudicats si hi havia una obertura excessiva.¹¹⁹ En definitiva, la complexa situació requeria una reubicació de les elits de l'Antic Règim, sense oblidar que l'empitjorament de les condicions per als navarresos ja es reflectia en la impugació dels drets feudals i de l'ordre establert.

118. USUNÁRIZ, *Nobleza y señoríos...*, 182-194.

119. Argáiz, a la seva obra de 1788-1789, titlla els conservadors d'ignorants i afirma que «nada es más difícil que sacar de su error a quien [...] le trae alguna utilidad el no dejarse persuadir». Argumenta que hi ha «declamadores farisaicos» que posen d'escut els pobres, a qui pretenen protegir, però els escorxen amb les seves obres. Qui de veritat defensa al jornalero és l'amo de terres i heretats. ARGÁIZ, «Breve descripción...», 284.